

D. R. Holtzinger

TOELICHTING OP HET PROGRAM DER CHRISTELIJK- HISTORISCHE PARTIJ

DOOR + J. HAAFKENS.
MET EEN VOORWOORD VAN
JHR. MR. A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

BOEKHANDEL
VOORHEEN
HÖVEKER & WORMSER

AMSTERDAM. - PRETORIA. - POTCHEFSTROOM.

In een tijd als wij tegemoet gaan is meer dan ooit een kalme en eenvoudige uiteenzetting van de beginselen, waarvan eene partij uitgaat, noodig. Eerbiedigt een Christelijk-Historisch man ten volle de persoonlijke zelfstandigheid van een Kamerlid, verlangt hij dat de gekozene zal stemmen naar de inspraak van eigen geweten en naar eigen inzicht, geenszins is het hem onverschillig welke beginselen de door hem te kiezen volksvertegenwoordiger belijdt. Maar om eens anders beginsel te kunnen beoordeelen, moet men ook zichzelf in meerdere of mindere mate rekenschap kunnen geven van de beginselen die men de juiste acht.

Naar mij voorkomt is de Heer HAAFKENS goed geslaagd in zijne poging om, aan de hand van eenige schrijvers over antirevolutionair of christelijk-historisch staatsrecht, op bevattelijke wijze de bedoelingen uiteen te zetten van een Program van Beginselen, dat uitteraard beknopt moet zijn, maar dan ook nadere toelichting behoeft.

Gaarne beveel ik daarom zijn verdienstelijk geschrift aan de lezers van christelijk-historische richting aan.

A. F. DE SAVORNIN LOHMAN.

PROGRAM DER CHRISTELIJK-HISTORISCHE PARTIJ.

ARTIKEL I.

Zedelijkheid en recht, gezag en vrijheid, en derhalve, ook de instellingen, welke dienen om die te handhaven en te bevorderen, vinden hun grondslag in een ordening Gods welke ook op staatkundig gebied richtsnoer en toetssteen in alles moet wezen.

Die ordening is geopenbaard door hetgeen daaromtrent in de Heilige Schrift gevonden en in de leiding Gods in de geschiedenis der volken waargenomen wordt.

De maatschappelijke ontwikkeling mag derhalve niet naar willekeur verwrongen, doch moet bij het licht van Gods Woord verder geleid worden.

ARTIKEL II.

Wij erkennen, dat de Nederlandsche natie is geboren uit den worstelstrijd voor Gods Woord en de Vrijheid des Vaderlands en dat daardoor haar nationaal karakter is bepaald.

Als Protestantsche natie hebben wij derhalve te strijden tegen alles wat zou kunnen leiden tot verkorting van gewetensvrijheid, of tot opheffing van de rechtsgelijkheid der verschillende kerken. Geen kerk behoort van haar verkregen rechten te worden beroofd. Maar ook behoort niemand op eenigerlei wijze te worden be-

Dit is dan ook niet het doel, dat de schrijver van dit werkje beoogt.

Maar er zijn er zoovelen in den lande, voor wie het Christelijk-Historisch Program weinig, te weinig, schier niets zegt.

De algemeene regelen in hun gedrongen stijl, om met zoo weinig mogelijk woorden zoo veel mogelijk te zeggen, maken zoo'n program voor „de stille stem” van Christelijk-Historische richting — en ook met die stem moet rekening worden gehouden, — ongenietbaar. Men heeft er geen hou-vast aan, 't is een gesloten boek, tenzij er eenige uitlegging en toelichting bij komt, en door voorbeelden duidelijk wordt gemaakt, wat de bedoeling is.

Op volledigheid maakt dit werkje dan ook niet de minste aanspraak: veel zal men er in zoeken, wat gemist wordt; veel worden gevonden, wat men er niet in verwachtte.

Ook kan het m. i. gebruikt worden op de cursusvergaderingen onzer kiesvereenigingen, om als inleiding te dienen bij de bespreking der artikelen van het Program.

Ik hoop, dat dit werkje strekken moge om meerdere bekendheid te geven aan de beginselen der Christelijk-Historische Partij in den lande, en tevens dat het materiaal er in verzameld, dienst moge doen om het Christelijke Regeeringsgebouw verder op te trekken. Hoe meer steun de huidige Regeering in de natie vindt, en hoe beter de natie ingelicht wordt omtrent de beginselen van hen, die de Christelijk-Historische richting verkiezen, zooveel te krachtiger zal onze Regeering kunnen voortgaan op den door Haar ingeslagen weg van gelijk recht voor allen. En dat was de groote grief onder vroegere Ministeries.

Huizen.

J. HAAFKENS.

PROGRAM DER CHRISTELIJK-HISTORISCHE PARTIJ.

ARTIKEL I.

Zedelijkheid en recht, gezag en vrijheid, en derhalve, ook de instellingen, welke dienen om die te handhaven en te bevorderen, vinden hun grondslag in een ordening Gods welke ook op staatkundig gebied richtsnoer en toetssteen in alles moet wezen.

Die ordening is geopenbaard door hetgeen daaromtrent in de Heilige Schrift gevonden en in de leiding Gods in de geschiedenis der volken waargenomen wordt.

De maatschappelijke ontwikkeling mag derhalve niet naar willekeur verwrongen, doch moet bij het licht van Gods Woord verder geleid worden.

ARTIKEL II.

Wij erkennen, dat de Nederlandsche natie is geboren uit den worstelstrijd voor Gods Woord en de Vrijheid des Vaderlands en dat daardoor haar nationaal karakter is bepaald.

Als Protestantsche natie hebben wij derhalve te strijden tegen alles wat zou kunnen leiden tot verkorting van gewelensvrijheid, of tot opheffing van de rechtsgelijkheid der verschillende kerken. Geen kerk behoort van haar verkregen rechten te worden beroofd. Maar ook behoort niemand op eenigerlei wijze te worden be-

voordeeld om zijne persoonlijke overtuiging of belijdenis, opdat onze Heer Jezus Christus niet om uiterlijke eer of voordeel wordt gediend en de Overheid aldus hare roeping om mede te werken tot bevordering van het koninkrijk Gods kunne vervullen.

ARTIKEL III.

Het constitutioneel Koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje-Nassau, is de vrucht van de leidingen Gods met ons volk en de natuurlijke ontwikkeling van 's Lands Historie en daarom terecht in onze Grondwet bevestigd.

ARTIKEL IV.

De Souverein is als zoodanig alleen voor den rechterstoel van God verantwoordelijk. Evenzeer als allen, die onder den Koning met eenige regeertaak zijn belast, is de souverein gebonden aan de instellingen en bepalingen, die door hem zelven met gemeen overleg der Staten-Generaal in het algemeen welzijn en ter bewaring en verdediging van de volksrechten en volksvrijheden worden vastgesteld.

ARTIKEL V.

De Staten-Generaal zijn gehouden ten krachtigste de rechten en vrijheden des volks te verdedigen en het landsbestuur te controleren. Zij hebben zich te onthouden van stelselmatige bevoordeeling van eenig deel der natie boven een ander deel. Hoe nauw de band tusschen de leden der Staten-Generaal en hunne kiezers ook zijn moge, moet toch bij elke stemming het belang en het recht van allen, niet dat van de kiezers, den doorslag geven.

ARTIKEL VI.

Steeds behoort er naar gestreefd te worden, alle kringen der maatschappij ook persoonlijk te doen deelnemen aan de behartiging van de publieke zaak, opdat het oordeel in en over politieke zaken met de noodige kennis daarvan gepaard ga.

Hoe meer de politieke ontwikkeling des volks toeneemt, hoe

meer het kiesrecht tot samenstelling van politieke en administratieve colleges kan worden uitgebreid. Bij de toekenning van het kiesrecht en de inrichting van het kiesstelsel behoort er voor gewaakt te worden, dat niet eenig deel der maatschappij door een ander deel worde overheerscht.

ARTIKEL VII.

De rechtspraak sta in verband met het zedelijk rechtsbesef der natie volgens wetten, die op de eeuwige rechtsbeginselen rusten. Bij de vaststelling van het strafrecht behoort uitgegaan te worden van het beginsel, dat der overheid het recht om te straffen van Godswege is toegekend, niet slechts om de maatschappij te beschermen, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid, desnoods door de doodstraf, waartoe het recht haar in beginsel toekomt.

ARTIKEL VIII.

Zoo veel mogelijk moet het particulier initiatief worden aange moedigd en gesteund, doch niet vervangen worden door directe staatsbemoeiing. Leiding van de Overheid heeft niet te worden uitgesloten, en daar vooral waar een te bereiken goed doel niet anders dan door eenheid van handelen bereikbaar is, is overheidsdwang gerechtvaardigd. Samenwerking van patroon en arbeider dient te worden in de hand gewerkt en daarop eene wetgeving gebouwd, die, met eerbiediging van aller recht, inzonderheid hun ten goede komt, die vooralsnog het meest aan overheidssteun behoefte hebben.

ARTIKEL IX.

Bij de regeling van het belastingstelsel worde in acht genomen eensdeels, dat zoo veel mogelijk allen bijdragen in de algemeene lasten, anderdeels, dat de lasten van hen, die door evenredige verdeling daarvan te zwaar zouden worden gedrukt, op de schouders van hen, die tot dragen daarvan beter in staat zijn, worden overgebracht.

ARTIKEL X.

Het onderwijs in al zijne vertakkingen behoort van overheidswege te worden bevorderd. Daaruit volgt niet, dat het steeds van de overheid moet uitgaan; wel dat, waar zij — de overheid — het niet zelve geeft, zij het toch te leiden en te steunen heeft, opdat de vruchten van het onderwijs zooveel mogelijk aan allen ten goede kunnen komen. Zij eerbiedige ten volle de inzichten der ouders omtrent den godsdienstigen en zedelijken grondslag van onderwijs en opvoeding en zorg zooveel mogelijk, dat niet ten gevolge van de keuze tusschen openbaar en bijzonder onderwijs, de een boven den ander finantiëel worde bevoordeeld.

ARTIKEL XI.

Armenzorg blijve in de eerste plaats eene zaak der Kerken en der particulieren. Nochtans behoort de overheid, krachtens wettelijke voorschriften, op verschillende wijze de vervulling van de taak van kerk en particulieren te steunen en mogelijk te maken, en het onderlinge verband en de samenwerking van allen, die zich met die zorg inlaten, te verzekeren.

ARTIKEL XII.

De neiging om de verdediging des lands te verwaarloozen wenschen wij, binnen de perken der finantiële krachten van het volk, met kracht bestreden te zien. Ook de verdediging der koloniën dient ernstig te worden voorbereid.

ARTIKEL XIII.

Landbouw, handel en nijverheid hebben aanspraak op de zorg en den steun der Regeering, van wie verwacht mag worden, dat zij trachten zal datgene weg te nemen, wat deze bronnen van bestaan drukt.

ARTIKEL XIV.

In onze koloniale bezittingen behoort een onbaatzuchtige staatkunde te worden gevolgd. De regeering verloochene ook daar

het Christelijk karakter der natie niet, maar bevordere de zending met wijsheid en beslistheid, verbeterde den rechtstoestand der inlandsche Christenen en trachte door opwekking van veerkracht en arbeidzaamheid den inlander te doen deelen in het partij trekken van de bronnen van welvaart, die onder zijn bereik liggen. Het onderwijs, aan de inlanders te geven, worde zooveel mogelijk aan den zendingsarbeid verbonden.

ARTIKEL I.

Zedelijkheid en recht, gezag en vrijheid, en derhalve ook de instellingen, welke dienen om die te handhaven en te bevorderen, vinden hun grondslag in eene ordening Gods welke ook op staatkundig gebied richtsnoer en toetssteen in alles moet wezen.

Die ordening is geopenbaard door hetgeen daaromtrent in de Heilige Schrift gevonden en in de leiding Gods in de geschiedenis der volken waargenomen wordt.

De maatschappelijke ontwikkeling mag derhalve niet naar willekeur verwrongen, doch moet bij het licht van Gods Woord verder geleid worden.

Hier wordt alzoo dadelijk eene verdeeling gemaakt van de menschheid in twee groote deelen, in geloovigen en ongelooovigen, of beter in hen, die den Bijbel aannemen als richtsnoer en toetssteen ook op staatkundig gebied, en hen, die den Bijbel als zoodanig verwerpen.

Wat is *zedelijkheid*? en hoe die te toetsen aan Gods Woord? Zedelijkheid is, wat overeenkomt met de zeden, de gewoonten. Doch die zeden en gewoonten kunnen verkeerd zijn, d. w. z. niet volgens den Bijbel. Daar is b. v. eene vereeniging tegenwoordig, die het luide predikt, dat een echtpaar niet meer kinderen moet hebben, dan het kan

onderhouden, en ze acht het zedelijk op kunstmatige wijze het getal kinderen te beperken.

Wij zeggen daarentegen, dat dit onzedelijk is, op grond van Gods Woord, dat leert: Kinderen zijn een erfdeel des Heeren.

De zeden en gewoonten, die indruischen tegen de ordeningen Gods, ons geopenbaard in de Heilige Schrift, noemt het Christelijk-Historisch Program *onzedelijk*, en dat zeer terecht.

Recht! Daaronder verstaan we het samenstel van regelen, waarnaar wij ons krachtens bevel der Overheid hebben te gedragen. Wij hebben o. m. *recht* op uitbetaling, na verrichten arbeid van het loon, dat wij met onzen werkgever zijn overeengekomen, maar lijden wij b. v. gebrek, dan hebben wij, al leert men dit ook van communistische zijde, nog *geen recht* om te nemen, wat ons ontbreekt, want de Bijbel leert ons: Gij zult niet stelen, zonder uitzonderingsgevallen te stellen. Wat ons dan in zulk een geval te doen staat, hebben wij hier niet te behandelen. Dit is echter onze vaste overtuiging, dat wie op den hoogen God vertrouwt, voornamelijk in zulk een geval, zeker op geen zand heeft gebouwd.

Gezag! d. i. de macht, het bewind over anderen in den staat, in het krijgswezen, in het burgerlijk leven, in de kerk. Men tracht zich daaraan, vooral thans, zoo dikwijls te ontworstelen. De eerbied voor het gezag vermindert zeer. Men erkent geen ander gezag, dan dat, hetwelk de meerderheid aan de minderheid oplegt.

Dat God zelf het gezag gewild heeft, wordt zoo dikwijls niet meer erkend.

Doch wij gelooven, dat alle ziel den machten over haar gesteld onderdanig moet zijn, den harden meester, zoowel als den goeden heer.

Dat verhindert echter niet, dat wij van onze *vrijheid* ook

een gepast gebruik mogen en moeten maken, en dat wij aan het onderdrukkend gezag, evenals Mozes aan Farao, met onderdanigheid doch tevens met nadruk mogen vragen: Laat het volk trekken!

Wij behoeven ons noch als staatsburger, noch als lid van de maatschappij of van eene kerk, onze rechten en vrijheden te laten ontnemen. Ze zijn ons langs wettigen weg door God geschonken; we mogen en moeten ze bewaren en verdedigen.

Vast staat dus volgens Art. 1 van het Christelijk-Historisch program, dat wij niet kunnen volstaan met te vragen: „Wat vinden de menschen goed te doen, of wat zegt de meerderheid?” De Bijbel zij richtsnoer en toetssteen voor onzen handel en wandel als staatsburger, als soldaat, als lid der maatschappij; doch vergeten wij niet: ook als huisvader, als lid eener kerk, als dienaar, als meester, in één woord: **Gods Woord zij richtsnoer en toetssteen voor ons in alles.** Werd dit Art. van het Program meer en beter betracht, dan....

Camphuyzen zeide terecht:

Och, waren alle menschen wijs,
En deden daarbij wel!
Deez' aarde waar' een paradijs!
Nu is zij vaak een hel.

Onze maatschappij met al hare verschillende toestanden was vroeger heel anders ingericht. Daar heerschten andere zeden en gewoonten; die zeden en gewoonten waren dus ook door heel andere wetten omschreven, zij het ook dat die wetten toen niet als thans geschreven en gedrukt waren. Niettemin, ze bestonden en gingen over van het eene geslacht op het andere.

De rechtsregelen, waarvan hier sprake is, zijn en waren voor een groot deel de bepalingen van heerschende zeden en gewoonten, voor een ander deel de bepaling van wat Overheid en volk meenden, dat goed en noodig was en is voor de maatschappij.

Van het eerste is het burgerlijk wetboek een voorbeeld, van het tweede de leerplichtwet. Nu kan b. v. iemand bezwaar hebben tegen de thans bestaande huwelijks wetten, of tegen de leerplichtwet. Toch mag men die wetten nu maar niet willekeurig op zijde zetten.

Langs den geregelden, ordelijken weg zijn deze wetten ontstaan; wij moeten er ons — tenzij ze tegen Gods Woord indruischen — aan onderwerpen, al mogen wij natuurlijk van ons recht gebruik maken om langs evenzeer wettelijken weg, veranderingen te verkrijgen, die onze bezwaren opheffen.

Gewelddadige verbetering te verkrijgen is ons op grond van Gods Woord verboden; in de geregelde staatkundige ontwikkeling mogen wij niet met geweld eenige stappen tegelijk vooruitgaan, of trachten terug te dringen. Pogingen daartoe, als b. v. de groote staking van het voorjaar van 1903, met wat daarbij behoorde, mogen dan ook in geen geval van Christelijk-Historische zijde worden gesteund.

Een heilsstaat, zooals men dien zich wellicht voorstelt, kan, gesteld zij kon op deze zondige aarde bestaan, niet met geweld worden opgericht. Eerst het zaad, dan de plant, vervolgens de bloem en ten slotte de vrucht: zoo gaat het in het rijk der natuur: zoo wil God ook, dat de instellingen der maatschappij zich zullen ontwikkelen, en zóó alleen gaat het goed.

ARTIKEL II.

Wij erkennen, dat de Nederlandsche natie is geboren uit den worstelstrijd voor Gods Woord en de Vrijheid des Vaderlands en dat daardoor haar nationaal karakter is bepaald.

Als protestantsche natie hebben wij derhalve te strijden tegen alles wat zou kunnen leiden tot verkorting van gewetensvrijheid of tot opheffing van de rechtsgelijkheid der verschillende kerken. Geen kerk behoort van haar verkregen rechten te worden beroofd. Maar ook behoort niemand op eenigerlei wijze te worden beoordeeld om zijne persoonlijke overtuiging of belijdenis, opdat onze Heer Jezus Christus niet om uiterlijke eer of voordeel worde gediend en de Overheid aldus hare roeping om mede te werken tot vordering van het koninkrijk Gods kunne vervullen.

De ontwikkeling onzer maatschappelijke toestanden dient geleidelijk te gaan, zooals we reeds vroeger opmerkten.

Nu is ons Nederland maar niet in eens geworden, wat het thans is. In het midden der 16e eeuw bestond ons land nog uit een aantal kleine staatjes, die onafhankelijk van elkaar, prat op eigen wetten en nationaliteit, zoo langzamerhand één Vorst, Filips, tevens koning van Spanje, tot Heer gekregen hadden.

't Was in den tijd dat de beginselen der Kerkhervorming

zich ook hier te lande baan braken, en tevens het volk al meer en meer verlangde invloed uit te oefenen op de Regeering, waar de eischen van een goed bestuur ook meerdere offers van de ingezetenen vergden.

't Is natuurlijk niet mogelijk hier heel den worstelstrijd met Spanje te beschrijven, maar, om met den Vader des Vaderlands, Prins Willem I te spreken: „De bevolking der Nederlanden zou door de wreedheid der Spanjaarden, niet alleenlijk beroofd blijven van hare contracten, verbonden, privilegiën, maar gebracht worden in zulke slavernie, dat niemand van zijn leven of goeden, ja ook van eere, van zijne huisvrouw en dochteren zal blijven verzekert.”

Onder zulk een dwang was 't geen wonder, dat de Nederlanden zich één begonnen te gevoelen in het lijden, en later ook in het strijden, voor de vrijheid des vaderlands.

Voeg daarbij de worsteling der Protestanten — aanvankelijk natuurlijk eene zeer kleine minderheid — eerst voor gewetensvrijheid en daarna voor vrijheid van godsdienst, eene worsteling, waartoe zij van overheidswege gedwongen werden. De Staten van Holland verklaarden er in 1572 van, dat zij daarom de wapenen hadden aangenomen. „omdat de Spanjaarden over haar Zielen en Conscientieën wilden heerschen, en dat zij haar om haar Geloove en Religie wilden straffen.”

Dat het bloed der martelaren het zaad der Kerk werd, is bekend genoeg, maar men vergete toch ook niet, dat zelfs de meerderheid van hen, die zich in den schoot der Roomsche Kerk op hun gemak bleven gevoelen, toch een afschuw had van de martelingen en moorden op eerzame, flinke burgers en burgeressen gepleegd, omdat deze hun eeuwig heil anders wilden verkrijgen, dan volgens het recept der Roomsche Kerk. Ook hier sprak de stem des bloeds meestal krachtiger dan de stem des Vorsten. Immers, er was geen familie in het land, of ze telde slachtoffers om den geloove. Liet niet Alva alleen den treurigen roem na, dat omstreeks 18.000

personen onder zijn bewind gerechtelijk waren vermoord!

Mede door deze geloofsvervolging werd de Nederlandsche natie aaneengesmeed, en gevoelden de burgers van oud en nieuw geloof zich één. Doch genoeg over de geboorte van de Nederlandsche natie.

Al meer nam het getal der Protestanten, Hervormden, Gereformeerden, Calvinisten, of hoe men de belijders der nieuwe leer ook noemen wil, toe, en waar zij aanvankelijk de minderheid uitmaakten wat getalsterkte betreft, hun onwankelbaar vertrouwen in de goddelijkheid hunner zaak maakte hen als onverwinbaar; allengs namen zij ook in aantal toe, rees hun invloed meer en meer, en waren het alom in den lande luyden van de nieuwe leer, Calvinisten, die op allerlei gebied toongevers werden voor hunne omgeving. Zij waren het, die hun stempel drukten op heel het volk, zij werden de leidslieden.

„Als Protestantsche natie” zegt nu het Christelijk-Historisch Program, hebben wij derhalve te strijden tegen alles wat zou kunnen leiden tot verkorting van gewetensvrijheid of tot opheffing van de rechtsgelijkheid der verschillende kerken.”

Een *Protestantsche* natie alzoo. Doch dat woord moet goed begrepen worden.

„Ongeloovigen en twijfelaars, die tegen de waarheden van het Christendom evenzeer protesteeren als de Protestantsche Christenen tegen de dwalingen der Roomsche kerk”, zegt Groen van Prinsterer, „kunnen zich dien naam naar historisch recht niet toeëigenen”. En hij vervolgt: „De *Protestanten* scheurden zich van den zetel der anti-Christelijke bijgeloovigheden af, geenszins omdat zij niet behoorden tot de Catholieke kerk, maar omdat zij zonder geloofsverzaking, op hun eigen wettig erf door bedervers der catholieke waarheid niet werden geduld.

„Het Protestantisme is de voortzetting der apostolisch-catholieke kerk, waarvan het zoogenaamde Catholicisme,

gelijk het in de vijftiende eeuw en ook reeds vroeger bestond, droevige verbastering was."

De Protestanten verlieten dus om des gewetenswil de Kerk, waartoe zij tot nogtoe hadden behoord; zij worstelden en kwamen boven. Maar, zegt het Program, niet om nu zelf kettermeesters te worden. Voor gewetensvrijheid, voor vrijheid van godsdienst heeft de natie gestreden; zou men die dan wél voor zichzelf wenschen, en die anderen onthouden?

Geen bevoorrechte kerk alzoo meer, geen Staatskerk als b. v. in Rusland en Spanje, waar lieden buiten de Staatskerk staande, aan vervolging blootstaan. Ook niet eene kerk, als in de dagen der Republiek, waar de Gereformeerde Kerk Staatskerk werd, zoodat iedere regeeringspersoon en iedere ambtenaar en beambte, tot den laagste toe, lid van die Kerk moest zijn.

Neen, het Program wenscht voor den Staat, alle ingezetenen gelijkelijk te behandelen.

De bedoeling van het Program is dan ook, dat de Overheid in zake de Kerk neutraal zij, zich niet mengt in kerkelijke aangelegenheden, geen bijzondere voorrechten aan eenige kerk verleene, en niemand begunstige, doch ook niemand benadeele wegens zijne persoonlijke overtuiging. Dat voorkomt huichelarij: niemand behoeft zich dan anders voor te doen, dan hij is.

In theorie is het reeds zoo, doch men meende nu ook neutraal tegenover allen godsdienst te moeten zijn, en met den godsdienst niet te moeten rekenen.

Hoe stond het b. v. onder het liberale régime met de handhaving der Zondagsrust, hoe met de benoemingen van geloovige personen tot burgemeesters, hoe met de Kerstening van Indië? Neen, wij willen geen Staatskerk, geen bevordering van eenig kerkelijk leven door den Staat, maar wij willen ook niet, dat onder toelating of zelfs met medewerking van den Staat, aan eenigen godsdienst of aan de

algemeene op het Christelijk geloof berustende denkbeelden, schade wordt toegebracht.

Het denkbeeld, dat de geloovige Christenen maar met een boekje in een hoekje moeten gaan zitten, en geen staats-betrekkingen kunnen bekleeden, moet de wereld uit. Ook een Christen kan zoo'n betrekking bekleeden, zeer ten algemeenen nutte.

Wij weten nu, dat onder het huidige Kabinet er kentering is ingetreden. 't Werd dan ook meer dan tijd!

Doch wij gaan op dit punt niet verder in, en wijzen nog alleen op deze alinea van het artikel: „Geen kerk behoort van hare verkregen rechten te worden beroofd.”

Daar zijn tegenwoordig partijen, vrijzinnig-democraten en socialisten b. v., die heel gaarne het kapitaal, dat thans jaarlijks verschillende kerken uit de Staatskas trekken, zouden willen gebruiken voor h. i. nuttiger doeleinden. Zij zeggen: wie den godsdienst wil, moet er ook de kosten voor betalen, doch zij vergeten, dat dit Staatsgeld in de meeste gevallen is de rente van het kapitaal, door den Staat in beslag genomen, en dat, al behoorde het niet aan de kerken, toch tot godsdienstige doeleinden door particulieren gegeven was.

Daarom wil de Christelijk Historische Partij deze uitkeeringen handhaven. Veranderen de maatschappelijke toestanden, dan zou misschien een andere regeling kunnen worden getroffen, doch dan altijd zóó, dat de belanghebbende Kerk er geen onherstelbaar nadeel door kan ondervinden.

ARTIKEL III.

Het constitutioneel Koningschap, opgedragen aan het Huis van Oranje-Nassau, is de vrucht van de leidingen Gods met ons volk en de natuurlijke ontwikkeling van 's Lands Historie, en daarom terecht in onze Grondwet bevestigd.

Is 't niet opmerkelijk, dat in het eerste couplet van ons volkslied, ons Wilhelmus, niet over ons vaderland, maar over Nassau, Duitschland, Oranje en Spanje wordt gesproken?

Een Duitscher uit Nassau, erfgenaam van een prinsdom in het zuiden van Frankrijk, Stedehouder van den Spaanschen koning, de stichter van onze dynastie!

En toch: uit volle borst zingt thans nog schier ieder Nederlander deze woorden van onzen Vader des Vaderlands:

„Den Koning van Hispanje
„Heb ik altijd geëerd.”

Lees nu nog eens de hierboven aangehaalde woorden van Art. 3 van het Christelijk-Historisch Program, en ge begrijpt, dat er werkelijk eene wonderbare leiding Gods met ons volk en vaderland heeft plaats gehad, zoodat de zaken gegaan zijn, zooals zij gingen, en zelfs niet anders konden gaan, omdat God die zaken leidde.

En nu heeft de Grondwet ook op schrift gesteld, wat,

dank zij die leiding, sedert eeuwen vast stond in de harten der Nederlanders, n. l. dat Oranje en Nederland één zijn. Neen, zij zijn niet één, omdat het in de Grondwet staat, 't is juist omgekeerd. Doch wij besteden aan dit punt niet meer woorden: de inhuldigingsfeesten, de niet gehuichelde vreeze der natie bij de ernstige ongesteldheid onzer geliefde Vorstin, alsmede de algemeene vreugde over Haar gelukkig herstel hebben het alweder bewezen, dat God Oranje en Nederland samenvoegde; en wilt ge het zelve ook gevoelen, diep gevoelen? Welnu, tracht dan Hare Majesteit te zien; en dan, als ge geen hart van steen hebt, zult ge aan het kloppen van uw hart en de ontroering, die u overmeestert, gewaar worden, dat onze Vorstin een deel is van u, een deel van onze natie, omdat God ons Oranje schonk.

En wat God te zamen voegde, scheidde de mensch niet!

Wat is nu opgedragen aan het Huis van Oranje-Nassau? Antwoord: het constitutioneele Koningschap, dat is het Koningschap, zooals dat in de Constitutie of Grondwet is omschreven.

In 1814, kort nadat koning Willem I de souvereiniteit had aanvaard, met de belofte eene Grondwet te zullen geven, schreef Graaf van Hogendorp, één van het edele drietal, dat zich had aangegord om het vaderland aan het Fransche juk te ontworstelen en het weder vrij te maken: „De Grondwet herstelt een soeverein vorst, zooals die van ouds was, met alle de gewoonten, rechten en privilegiën, die dezelve bezwoer, voordat hij ingehuldigd werd.

„*Dit is de constitutie*, daar onze doorlugtige voorvaderen de wapenen voor opgevat hebben, en in plaats van dewelke een tweede geslacht de Republiek ingevoerd heeft. Met de Republiek zijn de partijschappen verderflijk geworden, en is de grondslag voor die verdeeldheid gelegd, waarmede wij verzwakt en eindelijk te gronde zijn gegaan.” Alzoo, die

Constitutie *was* er, *bestond* reeds van oude tijden af, maar in anderen vorm en andere woorden dan tegenwoordig.

Ons volk werd eeuwen lang reeds geregeerd, *niet* volgens den wil des Vorsten, maar in overleg met den Vorst volgens eigen wenschen. En nu was en is de Constitutie de korte samenvatting daarvan.

In die Constitutie nu wordt het Koningschap opgedragen aan het Huis van Oranje. Wat tijdens de Fransche overheersching in het hart des volks leefde was dit: „Er is maar één, die het vertrouwen zal weten te winnen van heel de natie, en die ééne is het Hoofd van het Huis van Oranje-Nassau. Alzoo is dat Huis het aangewezen gezag.”

En dat Huis trad dan ook als zoodanig op, bij de gratie Gods, door eigen recht, om het volk te redden en te beschermen, „en het volk, in dat Huis niet zijn gemachtigden, maar zijn natuurlijken beschermer ziende, zal zich, *ook uit eigen belang*, gaarne aan zijn gezag onderwerpen, en dat gezag steunen.” Thans is dus het Koningschap aan het Huis van Oranje-Nassau opgedragen, doch vraagt men nu: Wie deed b. v. in 1813 die opdracht, van wien ontving b. v. Koning Willem I zijn recht om als koning op te treden, dan is ons antwoord dit:

Niet de volkskeuze, ook geen verdrag, bezorgde Willem I de souvereiniteit. 't Was zijn moedig optreden zelf, waaraan wij de souvereiniteit van zijn Huis danken. Uit de feiten zelve is die voortgekomen. Ze kan immers ook niet berusten op opdracht van het verdeelde, beangstigde volk, en evenmin op opdracht der Staten-Generaal, daar die er toen nog niet waren, en slechts optraden ingevolge de Constitutie, door den Vorst daarna gegeven.

Alzoo, de souvereiniteit van ons Koningshuis is het product der historie, en eveneens de Constitutie of Grondwet, waarin we ook de rechten en verplichtingen onzer Vorsten beschreven vinden.

ARTIKEL IV.

De Souverein is als zoodanig alleen voor den rechterstoel van God verantwoordelijk. Evenzeer als allen, die onder den Koning met eenige regeertaak zijn belast, is de Souverein gebonden aan de instellingen en bepalingen, die door Hem zelven met gemeen overleg der Staten-Generaal in het algemeen welzijn en ter bewaring en verdediging van de volksrechten en volksvrijheden worden vastgesteld.

Met een Souverein wordt hier bedoeld de vorst, de koning, de hoogste overheid des lands. Hier is dat thans dus H. M. Koningin Wilhelmina, in Frankrijk de President.

Wij kennen het gezegde: Ieder is Souverein in eigen kring.

Beets zong er voor vele jaren van:

„De Keizer is in Frankrijk baas;

„In Nederland de Koning;

„Ik in mijn eigen woning.” enz.

Doch misga *ik* mij als huisvader, dan is er eene hoogere macht, boven mij gesteld, die mij ter verantwoording roept, en zoo noodig mij straft. Zoo gaat het mij, zoo gaat het den werkman in zijn kring, den onderwijzer, den handelaar,

den officier, den ambtenaar, zoo gaat het ieder, ook den Souverein, waarvan hier sprake is.

Juist doordat de regeeringstaak steeds in omvang toeneemt, is het den Vorst onmogelijk te regeeren dan door ambtenaren, die echter aan vaste regelen gebonden zijn; en opdat nu het bestuur van den Vorst door middel van die door hem benoemde ambtenaren zoo goed mogelijk zij, is eene geregelde medewerking des volks daarvoor noodig op eene of andere wijze. Zelfs zijn er ambtenaren in die mate onafhankelijk van den Vorst, dat zij voor hun leven worden benoemd, opdat zij ter wille van hun ambt hunne zelfstandigheid niet behoeven prijs te geven. Doch — rekenschap zijn al die ambtenaren schuldig aan het ook weer boven *hen* staande gezag, en misgaan zij zich, dan is natuurlijk de weg aangewezen bij de wet, om hen af te zetten of te straffen. Er is steeds bij de wet voor ieder, die gezag uitoefent, een hooger staand persoon of college aangewezen, dat hem tot verantwoording kan roepen, en straffen kan bij overschrijding van zijn gezagskring.

Ook voor den Vorst geldt dit, met dit verschil echter, dat wij gelooven, dat de onderdaan bij den daartoe bepaalden *aardschen* rechter ter verantwoording kan geroepen worden, de Souverein als zoodanig alleen rekenschap behoeft af te leggen bij den boven *hem* staanden Rechter, bij God.

De Volkssouvereiniteit verwerpen wij dus: wij mogen onzen Koning niet voor den rechterstoel des volks dagen om hem te oordeelen en desnoods te vonnissen. 't Is God, die hem zal oordeelen. Daar staat immers boven het hoogste gezag in den lande — dat van den Vorst — geen ander.

Maar gelukkig hebben de personen der Vorsten het er niet naar gemaakt hierop nader in te gaan, en bovendien: ook zij zijn gebonden door de wet, door hun ambtenaren, en door hun consciëntie.

Deze meening sluit echter niet uit, dat wij wel degelijk bij de daartoe aangewezen personen en collegiën mogen opkomen voor onze verkregen rechten en vrijheden, en dat ook de Souverein en allen, die onder Hem met eenige regeeringstaak zijn belast, verplicht zijn zich aan de „wet” te houden.

Daar is geen wet, of ze is door den Souverein gegeven in overleg met de volksvertegenwoordiging, en bij de inhuldiging heeft deze Souverein gezworen, zich aan de bestaande en komende wetten te zullen houden.

Overtreedt dus één der dienaren van den Vorst de wet, dan gaan we „hooger op”; wij nemen dus niet voor onszelven, wat we recht achten, maar trachten recht te vinden bij hooger geplaatsten, tot we ten slotte bij den „Souverein” recht vragen. Dat men ons daar aanhoort, is geen blijk van welwillendheid, maar eene plicht, aan de Overheid opgelegd door de Grondwet, want deze zegt, dat ieder het recht heeft om verzoeken, mits schriftelijk, aan de bevoegde macht in te dienen. Alzoo is het ook de plicht der onderdanen, dit niet over het hoofd te zien, maar er zoo noodig gebruik van te maken. En wordt ons ook daar, in de hoogste instantie, recht geweigerd, dan beslisse een ieder voor God en zijn geweten, hoe te handelen. Vooraf regelen daarvoor aan te geven is evenmin mogelijk, als te omschrijven in welke omstandigheden een mensch gerechtigd is uit noodweer een ander te dooden.

Onze vaders hebben de gehoorzaamheid aan hun vorst, den Spaanschen Filips II, opgezegd, doch niet, dan nadat schier alle volksrechten en vrijheden, voornamelijk de vrijheid om God te dienen naar Zijn woord, jaren achtereen met voeten waren getreden en er geene andere uitkomst mogelijk scheen.

Doch dit staat bij ons vast: *niet* om eenig persoonlijk belang mag men de gehoorzaamheid aan den Souverein opzeggen: slechts als er gewichtige *volks*belangen of het volks-

bestaan op het spel staan, mag men denken aan eenig verzet.

En waar den door den Souverein te volgen weg al meer wordt afgepaald door de wet, daar is het den onderdaan ook minder moeilijk zich te vergewissen, of de toestand van dien aard is, dat men zich om des gewetens wille verzetten moet. Gods Woord zij ook dan ons richtsnoer; als onze booze wil dat moet wezen, dan krijgen wij toestanden als tijdens de Fransche Revolutie, en waar wij ons *anti-revolutionair* noemen, daar moeten wij trachten dat ook inderdaad te zijn.

ARTIKEL V.

De Staten-Generaal zijn gehouden ten krachtigste de rechten en vrijheden des volks te verdedigen en het landsbestuur te controleren. Zij hebben zich te onthouden van stelselmatige bevoordeeling van eenig deel der natie boven een ander deel. Hoe nauw de band tusschen de leden der Staten-Generaal en hunne kiezers ook zijn moge, moet toch bij elke stemming het belang en het recht van allen, niet dat van de kiezers, den doorslag geven.

Daar zijn wat verschillende meeningen en partijen in ons goede land. En telkens, maar meest in de dagen der verkiezingen, komt het uit, dat ons volk in de meeste, zoo niet alle opzichten, niet ééns geestes is.

Wij weiden hierover niet verder uit, maar noemen slechts de kwesties van onderwijs, sociale wetgeving, handel en militaire zaken.

Nu heeft de Koningin een achttal mannen, ministers, benoemd, die verondersteld worden Haar vertrouwen volkomen te bezitten, en die Haar vertegenwoordigen bij de Staten-Generaal. Deze mannen, de vertegenwoordigers van de Kroon, van den Souverein, zijn somtijds niet de gewenschte mannen voor een deel der Volksvertegenwoordiging.

Wat is die Volksvertegenwoordiging?

Hoe dikwijls hoort men niet: „Ik mag wel belasting betalen, maar heb verder niets anders in te brengen dan leege briefjes”, of: „Wat de heeren wijzen, moeten wij prijzen.”

Toch is deze meening onjuist, ten minste thans. In vroegere dagen — we behoeven niet eens verder te gaan dan de dagen onzer Republiek — toen bevatten die gezegden waarheid. Het volk als zoodanig had niets te zeggen, kon volstrekt geen invloed uitoefenen.

De heeren, de burgemeesters en raden, de vroedschappen, die dikwijls zich zelf aanvulden, waren de machthebbers, zy regeerden stad, gewest en land, en — dat is nog niet zoo onaardig — het volk berustte lang in dien toestand; de zaken gingen immers goed.

Niet weg te cijferen, ja, dikwijls een factor van zeer groot gewicht, was in die dagen echter de invloed der Stadhouders uit het Oranjehuis. Wat het volk niet kon: voor zich zelve spreken, voor zijn eigen rechten opkomen, deed dikwijls Oranje.

Die toestand is thans heel anders geworden. De Koningin kan natuurlijk niet bij elke voorkomende kwestie aan een ieder onzer hoofd voor hoofd gaan vragen: „Wat is in deze uwe meening?” Met goedvinding en medewerking der Overheid, en ook ten gevolge van den drang der omstandigheden is een college gevormd, de Volksvertegenwoordiging genoemd, waarvan de leden door het volk gekozen worden. Of de wijze van kiezen goed is, of nog niet een grooter of ander deel des volks kiesbevoegd zou moeten worden, is hier de plaats niet te bespreken.

Volstaan we thans met te zeggen, dat dit college van afgevaardigden des volks de Staten-Generaal heet of wat hetzelfde zeggen wil: Algemeene Staten, thans bestaande uit de colleges, die Eerste en Tweede Kamer worden ge-

noemd. De taak van deze Staten-Generaal wordt aange-
wezen door de Grondwet.

De volksafgevaardigden vormen nu samen *niet* de heeren van het land. De Koningin is de „heer” des lands, alle andere Nederlanders zijn hare onderdanen, alzoo ook de Staten-Generaal. Deze is nu het college, waarmede de Koningin, door hare vertegenwoordigers, de ministers, onderhandelt over alle zaken van wetgeving. De Kroon heeft rechten, het volk heeft die eveneens. Die alle zijn bij de Grondwet en verschillende andere organieke wetten omschreven. Niemand mag daarin verandering aanbrengen, tenzij dan met wederzijdsche toestemming. De onderhandelingen daarover geschieden in de vergaderingen der Staten-Generaal.

Laat men dus niet meenen, wel belasting te moeten betalen, maar niets te zeggen te hebben. Als ik belasting betaal, doe ik dat in gevolge de wet, een wet, die gegeven is na onderling overleg en gemeen goedvinden van de Kroon met mijne eigen vertegenwoordigers, de Staten-Generaal. Ik heb die mannen helpen kiezen; bevallen zij mij niet, dan onttrek ik hun mijn steun en kies op den door de wet bepaalden tijd anderen, die m. i. beter voor mijne belangen en rechten zullen opkomen, of, die beter de eischen van een goed bestuur zullen vervullen.

Ik kan b.v. ontevreden zijn met den gang van zaken, en schrijf dit toe aan de afgevaardigden, die te weinig actief zijn, niet genoeg bij de pinken, te traag in 't behartigen der belangen des volks, te meêgaande. Goed, dan kies ik bij aftreding van zoo iemand een ander, waarvan ik voor land, provincie of gemeente meer en beter verwacht.

Doch vergeten wij niet, dat onze vertegenwoordigers de bestaande wet moeten eerbiedigen. En die wet schrijft o. a. voor, dat er een leger moet zijn om 't land te verdedigen, dat er eene openbare school is, door het Rijk voor een

groot deel in stand te houden, dat er leerplicht is, dat kinderarbeid niet is geoorloofd, enz.

Nu eischt ons beginsel, dat de afgevaardigden ook *die* wetten moeten eerbiedigen, al zijn zij ook fel gekant tegen een leger, of groote tegenstanders van de Staatsschool, of van den leerplicht.

Al zouden de Staten-Generaal nu ook gaarne zien, om eene of andere reden, dat b.v. de Minister van Oorlog of van Binnenl. Zaken zijn ontslag nam, men mag er hen niet toe dwingen door hunne begrootingen af te stemmen, omdat jaarlijks, evenals in iedere groote huishouding, de begrooting moet worden vastgesteld. De Tweede Kamer is bevoegd elken post, indien deze niet op eene wet berust, af te stemmen of te wijzigen, maar als alle posten zijn vastgesteld, *moet* ook het heele ontwerp worden vastgesteld. Dit eischt de Grondwet zelve.

Verdedigt echter zoo'n minister een ander wetsvoorstel, dan zijn de Staten-Generaal niet verplicht het aan te nemen. Van weerszijden is men volkomen vrij: en het verwerpen van een wetsvoorstel is eene volkomen rechtmatige daad, zelfs al zou daardoor het ééne ministerie vóór, het andere na, aftreden.

Doch een ministerie door verwerping der begrootingswetten, welker vaststelling door de Grondwet wordt voorgeschreven, tot aftreding te dwingen, is een dwang der Koningin aangedaan, want men *dwingt* Haar de ministers te ontslaan, daar Zij zonder geld niet regeeren kan. Vroeger hebben de liberale partijen van dat middel gebruik gemaakt om de Kroon naar hun hand te zetten, toen men Minister Keuchenius in de Eerste Kamer door verwerping van zijne begrooting liet vallen. Wij wenschen onze politieke tegenstanders niet even zoo te behandelen.

Het *recht*, ook voor een niet-sympathiek Ministerie, moet hier den doorslag geven.

Hoe nauw dus ook de band tusschen de leden der Staten-

Generaal en hunne kiezers zijn moge, toch moeten de Staten-Generaal de bestaande wetten eerbiedigen en een goed bestuur bevorderen; het recht en de wet moeten vooropgaan, daar ook het volk gaarne volgens recht en wet wenscht behandeld te worden.

Wij, Nederlanders, teren nog al eens op onzen ouden roem. Die goede, oude tijd, die gouden eeuw, wat wordt hij vaak teruggewenscht. Doch hoe vreemd zouden onze oude regenten, onze vroegere „burgemeesteren van Amsterdam” bijvoorbeeld opkijken, als zij wisten, dat de meening van het grootste deel van ons volk in woorden is gebracht in deze alinea van art. 5 van het Christelijk-Historisch Program: „De Staten-Generaal hebben zich te onthouden van stelselmatige bevoordeeling van eenig deel der natie boven een ander deel.”

De zeven „vereenigde” Nederlanden waren dikwijls alles behalve één. Ze hadden vaak zeer tegenstrijdige belangen: wat het ééne gewest hoog noodzakelijk achtte, werd door het andere verkwisting geheeten. Ja, in 1650 bracht het verschil over eenige honderden soldaten meer of minder, het land haast tot burgeroorlog. „Ben ik mijns broeders hoeder”, was de heerschende meening, en men zag zelfs meestal over het hoofd, dat er gemeenschappelijke belangen waren, die niet straffeloos verwaarloosd konden worden.

Zulk een toestand keurt deze alinea geheel af. De volksvertegenwoordigers zijn de afgevaardigden des volks, van u en van mij. De afgevaardigde uit Dokkum b.v., is zoo goed mijn afgevaardigde, als de afgevaardigde, uit Hilversum, dien ik zelf heb helpen kiezen. Zij allen mogen niet eene partij, een district of hunne kiezers trachten te believen: zij moeten het algemeen belang dienen, ook al gaat dat

tegen de belangen en de wenschen van velen hunner kiezers in.

Zij mogen dan ook geene bevelen der kiezers afwachten, of ruggespraak met hen houden. Dat deden onze oude regenten wel. Vóór iedere belangrijke beslissing vroegen zij de meening hunner zenders en handelden en stemden diensvolgens.

Doch „ruggespraak houden” heeft thans uit, en is evenals het geven van eenige belofte, waardoor zij hunne zelfstandigheid zouden verliezen, in strijd met de Grondwet.

Of het Program dan de z. g. „Vertrauensmänner” wil, mannen, die men afvaardigt in de meening, dat zooals zij handelen en stemmen, het alleen goed kan zijn? Verre van daar!

Wij wenschen mannen naar de Kamers te zenden, die wij kennen niet alleen, maar wier beginselen wij kennen en de juiste oordeelen te zijn. Die mannen dienen de kiezers in te lichten omtrent die beginselen, omtrent hunne meening over de groote kwesties, die ons volk verdeelen, zonder nochtans omtrent allerlei finesses hun stem te binden. Of een loteling 1.55 M. of 1.75 M. lang moet zijn om soldaat te kunnen worden, of een belasting op den invoer van piano's gewenscht is, of vrije- en ordeoefeningen van het leerplan der lagere scholen moeten geschrapt worden, achten wij b.v. vragen, die volstrekt geen beginsel, geen levenskwestie voor de natie raken, en van welke beantwoording men het candidaat-Kamerlid moet verschoonen. Komt de afgevaardigde voor zulk een feit te staan, dan handele en stemme hij naar zijn beste weten, en volgens zijne eigene meening in het belang des lands. Wij mogen het hem niet euvel duiden, als hij niet naar onzen wensch stemt, al is onze jongen, die tegen zijn zin dienen moet, ook juist 1.56 M. lang, of al zijn wij ook importeur van piano's of gymnastiekonderwijzer van beroep.

Doch wat wij van den man, die onze candidaat is, wèl mogen weten, is b.v. zijne meening omtrent de onderwijkwestie, omtrent de landsverdediging, omtrent het be heer onzer Koloniën, hoe hij staat tegenover de prostitutiekwestie, of tegenover het Koningschap.

Dat zijn van die algemeene lijnen, welke hij kan aangeven: Neemt men met de richting van die lijnen genoegen, dan weet de kiezer o.i. genoeg en kan hij op grond daarvan den candidaat zijn vertrouwen en zijn stem schenken of onthouden. Men trekke echter ook dit weder niet te ver, en vergete niet, dat de afgevaardigde zijne zelfstandigheid behoudt in het parlement en stemmen moet in 's lands belang.

Om een voorbeeld te noemen. In 1889 hebben verscheidene liberalen vóór de schoolwet-Mackay gestemd *in 's lands belang*. Toch waren er toen ter tijde nog vele liberalen, en ze zijn er nog wel, welke die wet een partijwet noemden. Een man, die daar vóór kon stemmen, was niet liberaal meer, en had zijn beginsel verloochend.

Zoo zijn er meerdere voorbeelden, ook van andere partijen te noemen.

Wij bestrijden echter zulk eene redeneering, want 1e moet het landsbelang en niet het partijbelang de stemming beheerschen, 2e stemt de afgevaardigde volgens eed en geweten, en 3e onderzoeken een ieder onzer zich nauw of wat wij het landsbelang noemen, niet somtijds partij- of eigenbelang is. In dit geval kan dikwijls de houding van een „afvalligen” afgevaardigde, wel eens juist de goede houding zijn.

Doch steeds behoort de afgevaardigde de rechten en vrijheden des volks ten krachtigste te verdedigen en het landsbestuur te controleeren. Met dit voorbehoud echter, dat hij door breedsprakigheid en het uitpluizen van kleinigheden niet den nationalen tijd verkwiste, hetwelk soms ook kan

tegen de belangen en de wenschen van velen hunner kiezers in.

Zij mogen dan ook geene bevelen der kiezers afwachten, of ruggespraak met hen houden. Dat deden onze oude regenten wel. Voor iedere belangrijke beslissing vroegen zij de meening hunner zenders en handelden en stemden diensvolgens.

Doch "ruggespraak houden" heeft thans uit, en is evenals het geven van eenige belofte, waardoor zij hunne zelfstandigheid zouden verliezen, in strijd met de Grondwet.

Of het Program dan de z. g. "Vertrauensmänner" wil, mannen, die men afvaardigt in de meening, dat zooals zij handelen en stemmen, het alleen goed kan zijn? Verre van daar!

Wij wenschen mannen naar de Kamers te zenden, die wij kennen niet alleen, maar wier beginselen wij kennen en in te lichten omtrent die beginselen, omtrent hunne meening over de groote kwesties, die ons volk verdeelen, zonder nochtans omtrent allerlei finesses hun stem te binden. Of een loteling 1.55 M. of 1.75 M. lang moet zijn om soldaat te kunnen worden, of een belasting op den invoer van piano's gewenscht is, of vrije- en ordeoefeningen van het leerplan der lagere scholen moeten geschrapt worden, achten wij b.v. vragen, die volstrekt geen beginsel, geen levenskwestie voor de natie raken, en van welker beantwoording men het candidaat-Kamerlid moet verschoonen. Komt de afgevaardigde voor zulk een feit te staan, dan handele en stemme hij naar zijn beste weten, en volgens zijne eigene meening in het belang des lands. Wij mogen het hem niet euvel duiden, als hij niet naar onzen wensch stemt, al is onze jongen, die tegen zijn zin dienen moet, ook juist 1.56 M. lang, of al zijn wij ook importeur van piano's of gymnastiekonderwijzer van beroep.

ARTIKEL VI.

Steeds behoort er naar gestreefd te worden, alle kringen der maatschappij ook persoonlijk te doen deelnemen aan de behartiging van de publieke zaak, opdat het oordeel in en over politieke zaken met de noodige kennis daarvan gepaard ga.

Hoe meer de politieke ontwikkeling des volks toeneemt, hoe meer het kiesrecht tot samenstelling van politieke en administratieve colleges kan worden uitgebreid. Bij de toekenning van het kiesrecht en de inrichting van het kiesstelsel behoort er voor gewaakt te worden, dat niet eenig deel der maatschappij door een ander deel worde overheerscht.

Onze maatschappij is met een zeer samengesteld raderwerk te vergelijken. Het meest ingewikkeld uurwerk geeft er zelfs maar een flauw denkbeeld van. Wat er op eenig deel der wereld plaats grijpt, is dikwijls van overwegend belang voor de ontwikkeling van een land, er duizenden mijlen van verwijderd. Zoo is b.v. de toenemende graanproductie in Rusland en Amerika van grooten invloed geweest op de graanprijzen overal elders, en bracht de ontdekking van de petroleum een ganschen ommekeer in de verlichting door kunstlicht.

Het geringste stofje kan den geregelten gang van een

ontarden in een stelselmating bevoordeelen van eenig deel
der natie boven een ander deel.
Een voorbeeld: de breedsprakigheid, waarmede de socialis-
tische Kamerleden trachten in *de Kamer* propageranda voor
hun beginsel te maken. Dit houdt veel goeds tegen in het
belang der natie.

ontaarden in een stelselmatig bevoordeelen van eenig deel der natie boven een ander deel.

Een voorbeeld: de breedsprakigheid, waarmede de socialistische Kamerleden trachten *in de Kamer* propaganda voor hun beginsel te maken. Dit houdt veel goeds tegen in het belang der natie.

ARTIKEL VI.

Steeds behoort er naar gestreefd te worden, alle kringen der maatschappij ook persoonlijk te doen deelnemen aan de behartiging van de publieke zaak, opdat het oordeel in en over politieke zaken met de noodige kennis daarvan gepaard ga.

Hoe meer de politieke ontwikkeling des volks toeneemt, hoe meer het kiesrecht tot samenstelling van politieke en administratieve colleges kan worden uitgebreid. Bij de toekenning van het kiesrecht en de inrichting van het kiesstelsel behoort er voor gewaakt te worden, dat niet eenig deel der maatschappij door een ander deel worde overheerscht.

Onze maatschappij is met een zeer samengesteld raderwerk te vergelijken. Het meest ingewikkeld uurwerk geeft er zelfs maar een flauw denkbeeld van. Wat er op eenig deel der wereld plaats grijpt, is dikwijls van overwegend belang voor de ontwikkeling van een land, er duizenden mijlen van verwijderd. Zoo is b.v. de toenemende graanproductie in Rusland en Amerika van grooten invloed geweest op de graanprijzen overal elders, en bracht de ontdekking van de petroleum een ganschen ommekeer in de verlichting door kunstlicht.

Het geringste stofje kan den geregelden gang van een

uurwerk verstoren, ja, het zelfs geheel doen stilstaan. Evenzoo is het met de stoornissen in onze maatschappij. Eén faillissement kan van zeer groot nadeel zijn voor den handelsstand, voor den stand der werklieden of voor de klasse der renteniers. De mislukking van den oogst in Amerika kan elders groote welvaart aanbrengen.

Onze maatschappelijke wereld bestaat niet uit zelfstandig naast elkander levende individuën, die niets hoegenaamd met elkaar te maken hebben. Neen, wij menschen zijn van elkander afhankelijk, in groote mate zelfs, en in velerlei opzicht.

De maatschappij bestaat uit kringen van personen, die niet *naast* elkander, maar *door* elkaar getrokken zijn, van verschillende kleuren en met zeer verschillende stralen. Niet één kan zeggen uitsluitend tot één kring te behooren.

Als voorbeeld nemen wij een timmerman,

Als zoodanig, als werkman, behoort hij tot den grooten kring der arbeiders, maar als geloovige zal hij b.v. Protestantsch zijn, en van hetzelfde middelpunt uitgaande kan hij zich o.a. rangschikken onder de Nederlandsch-Hervormden; en nog zijn er dan wel kleiner concentrische cirkels te trekken. Ook kan hij behooren tot den kring der huisvaders, en tot dien der huiseigenaars, als hij eene eigen woning heeft; ook tot den kring der pachters, indien hij een stukje land in pacht heeft om dat in zijn vrijen tijd te bewerken. Zoo zouden wij nog wel meer kunnen noemen. Genoeg zij het, te vermelden, dat elk van die kringen, waaruit de maatschappij bestaat, zijne eigene belangen heeft; maar tevens op te merken, dat niet ieder belanghebbende zijn eigen zaken zelf goed kan beoordeelen.

Iemand wenscht b.v. een zaak op te richten, neem aan, eene smederij. Doch kan hij die zaak naar behooren drijven, als hij er niet eerst eene degelijke opleiding voor gehad

heeft? Immers neen. Hij zal dus het vak moeten leeren, en krijgt langzamerhand al meer bekwaamheid om zelfstandig de zaak te drijven. Doch aanvankelijk, al is hij eigenaar, moet hij de leiding overlaten aan een ondergeschikte, een bekwaamen chef. Zoo alleen kan de zaak goed loopen.

En wat is nu de meening van velen met het oog op de behartiging van de publieke zaak? Dat iedereen daarover maar zóó, zonder er eenige opleiding voor ontvangen te hebben, een goed oordeel kan vellen. Die meening nu is onjuist.

Als de storm het schip voortzweept, dan is het de gezagvoerder die het schip bestuurt, en hij alleen. De passagiers en zelfs de bemanning, al hebben zij ook het hoogste belang bij een goed bestuur, ze zwijgen of gehoorzamen. Ze weten het immers: al heeft de gezagvoerder ook onbeperkt gezag, hij blijft verantwoordelijk en zal handelen in het belang der opvarenden; en ze weten ook, dat hun, al zijn zij belanghebbenden, het medebestuur niet toekomt, daar zij er geen verstand van hebben.

Alzoo is de meening van het Christelijk-Historisch Program, ten eerste, dat niet ieder het kiesrecht mag uitoefenen, daar niet elkeen verstand heeft van de publieke zaak. Men bedenke toch dat de Rijksbelangen, het belang van allen, zeer moeilijke en samengestelde vraagstukken inhouden.

Maar ten tweede, en dat verlieze men niet uit 't oog, wenscht het Program ook persoonlijke deelneming van alle kringen der maatschappij aan de behartiging der publieke zaak, opdat het volk meer en meer politiek ontwikkeld worde. Daaruit volgt dan vanzelf, dat het kiesrecht aan steeds meerderen kan worden toegekend.

Hoe wil men nu aan het volk eene politieke opvoeding geven? Door de lagere school, zeiden vroeger de liberalen, ofschoon velen thans van die meening zijn teruggekomen.

Neen, zeggen wij, dat geeft weinig, liever door oefening op beperkter gebied. Voor verschillende kringen onzes volks, waarvan we hierboven spraken, is er op publiek terrein wel arbeid, ontwikkelenden arbeid te vinden, waar-door de politieke gezichtskring wordt vergroot.

„Zij, die ook nu nog deelneming van het volk aan bestuur en wetgeving verlangen, moeten in de eerste plaats bevorderen zijn deelen in de lasten van het bestuur; zijn toezicht op hetgeen in het publiek belang wordt gesticht; zijn deelneming aan het gemeentebestuur, met eerbiediging van wettelijk gestelde regels; zijn medewerking aan de oprichting van scholen en het zorgen voor goed onderwijs; zijn belangstelling in de Kamers van Arbeid. Slechts langs dien weg maakt een volk zich het kiesrecht waardig. Langs een anderen weg wordt het meestal bij den neus geleid”. Zoo is de meening van Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in zijn „Constitutie”, en die meening is m. i. volkomen juist.

Voeg daar nu nog bij, dat tot de politieke ontwikkeling tevens nog andere zaken bijdragen, als daar zijn de groote publiciteit, de volkomen vrijheid van drukpers, het recht van vereeniging en van vergadering.

Door al die dingen *komt* het volk op de hoogte, leert het inzien hoe moeilijk de regeeringstaak dikwijls is, en leert het zelfstandig oordeelen, zoodat het rijp wordt om ook in uitgebreider kringen niet steeds den weg te volgen hem door „leiders” voorgeschreven, maar met de zelf verkregen kennis en ondervinding er over te oordeelen. Zoo wordt *langzamerhand* het geheele volk rijp voor het kiesrecht voor Kamerleden. Thans is de ontwikkeling des ganschen volks daartoe nog niet voldoende. Om iets te noemen: een groot deel der huidige kiezers is zelfs nog niet zoo ver, dat ze het groote belang van het stembiljet inzien: getuige de moeite, die men steeds moet aanwenden om het volk naar de stembus te krijgen. Zeker, het wordt

al beter, maar dat het stembiljet een machtig wapen is om invloed bij de Regeering uit te oefenen, en dat inderdaad die invloed niet gering is, dat begrijpt een groot deel onzes volks nog niet.

Of het volk niet dikwijls reden tot klagen heeft? O ja, maar die klachten komen dikwijls als het te laat is: zoo b. v. beklagt men zich thans vrij algemeen over de voor eenige jaren ingevoerde leerplichtwet.

Toen deze wet echter nog bij de Kamers aanhangig was, begreep het grootste deel onzes volks nog niet, welke zware lasten daardoor op het volk zouden gaan drukken. Eerst toen het te laat was, besepte men algemeen, dat men het Paard van Troje binnen de veste had gehaald.

Toch hadden zich genoeg waarschuwende stemmen verheven, echter vruchteloos. Door de beperktheid van hun gezichtskring, hadden velen liever de liberale leuze: Leerplicht bovenal! gevolgd, dan zelfs te overwegen wat het beste was.

Blijkt ook hieruit nu niet, dat het politieke leven onzes volks nog lang niet genoeg ontwikkeld is, al staan wij daarin bij geen enkele natie achter?

Nog op één punt moeten we wijzen. Er behoort bij de toekenning van het kiesrecht en de inrichting van het kiesstelsel te worden gewaakt, dat niet eenig deel der maatschappij door een ander deel worde overheerscht.

Volgens de Grondwet vertegenwoordigen de Staten-Generaal het geheele Nederlandsche volk, maar de kiezers ervan hebben op den gang van zaken veel meer invloed dan de niet-kiezers. Er dient dus te worden gewaakt, dat die kiezers niet hunne eigene belangen behartigen boven die der niet-kiezers. Maar ook bestaat er gevaar voor klassebevoordeeling en klasseoverheersching, waar het kiesrecht al meer wordt toegekend aan personen, die nimmer op eenige wijze tot behartiging der publieke zaak werden geroepen. Immers: die arbeid leert afzien van eigenbelang,

en leert in de eerste plaats vragen naar recht en naar het publiek belang. En waar het nu o.i. vaststaat, dat de kiezers bij het uitbrengen hunner stem over het algemeen meer hun privaat belang, dan het publiek belang en het recht bedoelen, en de gekozenen veelal de wenschen der kiezers opvolgen, daar is het noodig te zorgen, dat niet de numeriek grootste klasse, die der onbemiddelden, alle macht in handen krijgt, en op die wijze de andere klassen kan overheerschen. Let wel: het Christelijk-Historisch Program eischt niet, dat den onbemiddelden het kiesrecht onthouden zal worden. Een terugsprong op den eenmaal afgelegden weg eischt het in geenen deele, maar het wil er voor waken, dat de natuurlijke ontwikkeling onzes lands, de natuurlijke groei der klassen in onze maatschappij niet door middel van het kiesstelsel verwrongen worde, tot groot nadeel, ja, wellicht tot ondergang des lands.

Over de toekenning van het kiesrecht en de inrichting van het kiesstelsel spreekt het Program zich verder niet uit.

De vraag, hoe te komen tot eene doelmatige en rechtvaardige volksvertegenwoordiging is tot nog toe niet opgelost, en wij moeten ons vergenoegen met vast te stellen, dat, op welke wijze dan ook, het aantal kiezers zich zal uitbreiden, naar mate de volksontwikkeling toeneemt.

ARTIKEL VII.

De rechtspraak sta in verband met het zedelijk rechtsbesef der natie volgens wetten, die op de eeuwige rechtsbeginselen rusten. Bij de vaststelling van het strafrecht behoort uitgegaan te worden van het beginsel, dat der overheid het recht om te straffen van Godswege is toegekend, niet slechts om de maatschappij te beschermen, maar allereerst tot herstel van de geschonden gerechtigheid, desnoods door de doodstraf, waartoe het recht haar in beginsel toekomt.

Na de artikelen over het bestuur des lands, d. w. z. over de uitvoerende macht, die den Koning toebehoort, en de wetgeving, die door het Hoofd van den Staat in gemeen overleg met de Staten-Generaal wordt uitgeoefend, krijgt in art. 7 van het Program de rechtspraak eene beurt.

We willen er even op wijzen, dat het verkeerd is te verdedigen het bestaan naast elkaar van drie machten: de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht.

Immers, volgens de Christelijk-Historische opinie, of nog liever, volgens de eeuwenoude traditie, berust *alle* macht bij den Koning, alle macht op elk gebied, echter ter bescherming der rechten en vrijheden des volks, en gebonden aan verschillende voorwaarden. wetten, door hem zelve

voorgedragen of goedgekeurd. „De hoogste staatsmacht, één en ondeelbaar als zij is, kan alleen berusten bij het hoofd van den staat, den constitutioneelen koning. Naar de verschillende richting waarin die macht optreedt, is zij aan de medewerking van verschillende staatsorganen gebonden. Aan de medewerking der Staten-Generaal, waar zij het recht vaststelt en het maatschappelijk leven ordent. Aan die der rechterlijke macht, waar zij het recht handhaaft. Aan die der verantwoordelijke Ministers, waar zij bestuurt en regeert.”

(Zie de nota aan den Koning van de heeren De Geer van Jutfaas en De Savornin Lohman, leden der Staatscommissie voor Grondwetsherziening).

Alzoo, behalve het besturen, d. w. z. het recht vaststellen en het maatschappelijk leven ordenen, mitsgaders de zorg voor de goede uitvoering van al de regelen (wetten), die daarvan een uitvloeisel zijn, is ook de handhaving van het recht aan de Hooge Overheid opgedragen.

De uitoefening der rechtspraak werd opgedragen aan rechters, die evenals nog thans geschiedt, recht spraken „in naam des Konings.” Men herinnere zich de geschiedenis van Israel, pas Egypteland uitgetogen, en dat in de woestijn vóór Mozes vergaderd was, om recht te verkrijgen. Exodus 18. Deze taak was Mozes te zwaar, en de „oudsten” namen toen het grootste deel daarvan over.

Alzoo ontwikkelde zich een afzonderlijke tak van dienst, die echter geen *zelfstandige* macht werd.

Thans, nu de rechtspraak is opgedragen aan personen of colleges, die geheel onafhankelijk zijn van de Hooge Overheid, is die rechterlijke macht niet een macht tegenover de Kroon, maar een orgaan, dat aan de Overheid de uitoefening van hare taak mogelijk maakt.

Als er nu recht wordt gesproken „in naam des Konings”, beteekent dat niet, dat de Koning omtrent eene of andere

zaak persoonlijk eene uitspraak heeft gedaan, en dat die uitspraak nu aan partijen en aan het publiek wordt medegedeeld. Dat „in naam des Konings” wil alleen zeggen, dat de bedeeing van het recht, d. i. de toepassing van de verschillende geschreven of ongeschreven wetten van hem uitgaat, en dat uitsluitend overeenkomstig die regelen is geoordeeld zonder aanzien des persoons, gelijk dat ook steeds de wil des Konings is; en tevens, dat het recht is gesproken in naam van hem, die de noodige middelen ter beschikking heeft om zijn wil, d. i. hier het vonnis, uit te voeren.

Wat verstaat men nu echter onder „recht”?

„Recht”, zegt Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman in zijn standaardwerk „Onze Constitutie”, „recht is het samenstel van regelen, waarnaar wij ons krachtens bevel der overheid hebben te gedragen. . . Steeds moet het streven des wetgevers zijn, die voorschriften zoo in te richten, dat de onpartijdige beoordeelaar de billijkheid ervan moet toegeven.

„Zal dit het geval zijn, dan moet de wet, het stellig recht, naar gelang van den maatschappelijken toestand waarin het geldt, voortdurend wijziging ondergaan; . . . het verschilt naar tijd en plaats; toch wordt het daardoor niet onvast, omdat het op dieperen grondslag berust. Immers bestaan er, behalve de door den mensch met bewustheid vastgestelde regelen, welker naleving van overheidswege wordt verzekerd, nog andere wetten, waarvan sommige ons feitelijk zelfs sterker binden dan de zooeven bedoelde. Eenige daarvan wortelen in de zeden en gewoonten, zooals de wetten van het fatsoen, van de omgeving, van de publieke opinie; andere in onze geschapen natuur, zooals in de behoefte aan genot, aan gezelligheid, enz., waardoor onze handelingen beheerscht worden; nog andere in eene van Godswege ons gegeven openbaring, zooals de aan Israel gegeven wet der Tien Geboden.

„Gedeeltelijk zijn ook deze wetten veranderlijk; gedeeltelijk niet.”

Nu moet, volgens het Christelijk-Historisch Program, de rechtspraak, d. i. het bepalen van wat recht is op elk terrein, in verband staan met het zedelijk rechtsbesef der natie volgens wetten, die op de eeuwige rechtsbeginselen rusten.

De eeuwige rechtsbeginselen zijn kortelijks uitgedrukt in de wet der Tien Geboden, en deze algemeen geldende beginselen moeten nu den grondslag vormen, waarop alle wetten behooren te steunen.

Alzoo geen wetten, die in strijd zijn met deze beginselen.

Het zedelijk rechtsbesef der natie gaat voor een zeer groot deel ook accoord daarmee.

Moord, echtbreuk, diefstal en leugen: er zijn weinigen, die deze zaken verdedigen zullen. Gelukkig zijn de meesten nog in hun binnenste overtuigd, dat wie zich daaraan schuldig maakt, tegen het recht handelt. Doch men vergete niet, dat wie zich om die eeuwige rechtsbeginselen niet bekommert, of ze beschouwt als overleveringen uit de grijze oudheid, en van menschenlijke, niet goddelijke afkomst, op weg is om beginselen van eigen maaksel er tegenover te stellen, en daarop het recht te laten steunen. Denk b. v. aan het gebod: „Gij zult niet echtbreken.” Hoe lichtvaardig wordt dat niet overtreden, hoe heel gewoon, als geheel niet verkeerd, wordt er in sommige kringen over de echtbreuk gedacht en gesproken.

En nu zal ik nog maar laten rusten de meening, die er bij de ongelooovigen bestaat over de eerste vier geboden, b.v. over het misbruik van Gods Naam, en de heiliging van Zijn dag.

Het Program wil echter die eeuwige beginselen weder op den voorgrond plaatsen, wenscht dat die het fundament zullen vormen ook van de rechtspraak, terwijl daarbij dan

tevens rekening gehouden wordt met het rechtsbesef der natie.

De natie in haar geheel gevoelt dikwijls, dat er aan de wetgeving fouten kleven, en dat als gevolg daarvan de rechtspraak niet kan zijn, wat zij behoort te wezen. Immers, de rechter spreekt wel recht naar plicht en geweten, maar toch volgens de bestaande wetten.

En als nu eene wet verouderd is, of op een verkeerden grondslag rust, dan is het zeer goed mogelijk, dat, waar volgens de bestaande wet wordt rechtgesproken, en de rechter en de natie in hun ziel overtuigd zijn, dat het zedelijk rechtsbesef een ander oordeel zou vellen.

Ik denk hier b. v. aan het verbod naar het onderzoek van het vaderschap, aan de gelegenheid, die er nog bestaat, om zelfs met medewerking der Overheid, nog openbare huizen van ontucht te houden, aan de openbare uitstalling van nieuw-Malthusiaansche middelen, en aan de ellendige rechtspositie der gehuwde vrouw ten opzichte van het beheer harer goederen en de beschikking over de inkomsten van het gezin.

Hoe geheel anders zou de rechtspraak zijn, als onze wetgeving o. m. ook op deze punten met haar tijd was medegegaan, of zoo de wetten overeenkomstig het zedelijk rechtsbesef der natie waren; hoe veel hooger zou dat rechtsbesef niet staan, als de eeuwige rechtsbeginselen van Gods Woord steeds de grondslag onzer wetgeving waren geweest.

Zóó het recht al meer vast te stellen, is volgens het Christelijk-Historisch Program eisch, opdat de handhaving van het recht, de rechtspraak, al meer worde overeenkomstig het zedelijk rechtsbesef des volks, tot welks dienst zij is ingesteld.

Maar op welken grond nu heeft de Overheid het recht om te straffen, welk doel beoogt zij daarmee, en tot hoever mag zij gaan met die straf?

Ziedaar drie vragen, die zich zullen voordoen bij overdenking van het tweede deel van art. 7.

De eerste vraag is voor Christenen niet moeilijk te beantwoorden.

De Overheid grondt haar recht van straffen op den wil van God, die in Zijn Woord zegt: „Er is geene macht dan van God, en de machten, die er zijn, die zijn van God verordend” (Rom. 13:1), en „Zijt dan alle menschelijke ordening onderdanig om des Heeren wil” (1 Petr. 2:13).

Die overheidsmacht is er niet om zichzelf, niet om eigen grootheid en aanzien; maar ter instandhouding van de maatschappij, waarin zij optreedt; ter handhaving dus van de zelfstandigheid van die maatschappelijke kringen en van het daarin geldende recht.

God, die ons de Overheid gaf, en aan die Overheid ook macht, bond haar aan het recht, en eene overheid die dat beseft, gevoelt tevens hare groote verantwoordelijkheid aan God, waardoor aan willekeur en zelfzucht de kop wordt ingedrukt.

Ja, zelfs als die Overheid geheel heeft afgerekend met den godsdienst, dan zal de begeerte om zich te handhaven haar nog drijven tot de handhaving van het recht, op gevaar af anders te worden verdrongen. En waar het recht gehandhaafd wordt, daar volgt dan vanzelf dat tevens de maatschappij in 't algemeen, en ieder harer leden in het bijzonder, de noodige bescherming erlangt. Hiermede hebben we dus ook een antwoord op de tweede vraag, met welk doel de Overheid straft.

De derde vraag: Tot hoever mag Zij daarmede gaan? beantwoordt het Christelijk-Historisch Program hiermede, dat het recht om desnoods zelfs de doodstraf toe te passen aan de Overheid toekomt. Alzoo zelfs de zwaarste straf heeft Zij tot wapen ter herstelling der geschonden gerechtigheid en tot bescherming van de maatschappij.

Kan het ook anders? Paulus leert immers in Rom. 13 : 4, dat de Overheid het zwaard niet tevergeefs draagt, want dat Zij is eene wreekster tot straf dengenen, die kwaad doen.

Met dat zwaard wordt hier nu niet bedoeld het militaire zwaard als symbool van het recht van oorlog, maar het zwaard der Justitie, als zinnebeeld van de macht, die door God in zake het strafrecht aan de Overheid gegeven is. De Overheid mag nu wel het gebruik van dat zwaard regelen, en moet dat zelfs doen met de grootste omzichtigheid, maar dat zwaard afleggen op grond van quasie-philantropische overwegingen mag ze niet.

ARTIKEL VIII.

Zooveel mogelijk moet het particulier initiatief worden aangemoedigd en gesteund, doch niet vervangen worden door directe staatsbemoeiing. Leiding van de Overheid behoeft niet te worden uitgesloten, en daar vooral waar een te bereiken goed doel niet anders dan door eenheid van handelen bereikbaar is, is overheidsdwang gerechtvaardigd. Samenwerking van patroon en arbeider dient te worden in de hand gewerkt, en daarop eene wetgeving gebouwd, die, met eerbiediging van aller recht, inzonderheid hun ten goede komt, die vooralsnog het meest aan overheidssteun behoefte hebben.

Aanmoediging van het particulier initiatief, en beperking der directe staatsbemoeiing! Of met andere woorden: De Overheid menige zich niet in alle zaken, waar Zij meent nuttig te kunnen ingrijpen, maar Zij late aan particulieren en corporatiën al datgene over, waaraan deze slechts even de hand willen slaan. Dat dit beginsel uit finantiëel oogpunt aanbevelenswaardig is, zal zeker niemand betwijfelen. 't Is immers bekend b. v., dat de Staat steeds duurder bouwt dan een particulier. Let op den scholenbouw: telkens kan men de klacht vernemen, dat de staatsscholen te

weelderig worden opgetrokken, zonder nochtans in het gebruik beter te voldoen.

Was het ook niet een klacht, dat aan een toegangspoort tot één onzer gevangenissen een kapitaal, groot genoeg om een huis van te bouwen, werd verkwest aan hardsteen? Meerdere voorbeelden zijn voor het grijpen.

Ook het huishouden van den Staat is naar verhouding duurder, dan dat van een particulier of van eene corporatie. Immers het beheer loopt hier over te veel schijven, zoodat het lichtelijk valt in te zien, dat daardoor de uitgaven grooter worden, en de huishouding zelve er toch niet beter aan toe is. Zelf doen, zelf controleeren is altijd goedkooper en beter, dan het werk en de contrôle daarover, over te laten aan ondergeschikten, die finantiëel geen belanghebbenden zijn.

Maar nog van andere zijde dan alleen uit finantiëel oogpunt moet dit beginsel bezien. Ten eerste komt de Overheid, door zich bemoeiziek aan te stellen, in conflict met hare onderdanen. Hun vrijheidszin komt er tegen op, dat hun op velerlei gebied tot in finesses door de Overheid wordt voorgeschreven, wat ze doen of laten moeten, en hoe ze hebben te handelen. Dr. Kuyper eischt in „Ons Program”, dat de bemoeiing der regeering met wat niet noodwendig staatszaak is, moet afnemen. „Als het kind nog in de wieg ligt, doet de moeder voor het kind nog alles. Begint het te loopen, dan mindert die taak reeds. Kan het alleen uitgaan, dan krijgt het zelf reeds een aanmerkelijk aandeel in wat voor zijn belangen te doen is. En komt het eindelijk tot eigen verdiensten, dan ontstaat er een gezonde deeling tusschen de overheidsrechten der ouders en de huiselijke rechten van het kind.

„Zoo nu moet ook op staatkundig terrein de overheid bij pas optredende volken, eenvoudig beginnen met alles te

doen, zonder iets aan de natie over te laten. Begint het volk zich te ontwikkelen, dan laat de overheid van lieverlêe een en ander schieten, dat ook buiten haar om kan gaan. En komt die ontwikkeling dan genoegzaam tot rijpheid, dan ontstaat er eene natuurlijke deeling tusschen sociale, kerkelijke, huiselijke en plaatselijke belangen aan den eenen en de overheidsrechten aan den anderen kant, die eindigen moest met de behartiging der eerste geheel van de schouders der overheid af te nemen en haar alleen te laten optreden als soeverein".

Het streven van een deel der liberalen en nog meer dat der sociaal-démocraten is thans: centralisatie van het beheer, zooveel mogelijk uit één middelpunt alles beheeren en administrateeren. Het juist gekozen beeld daarvan is de spin, in 't midden van hare webbe.

Zóó wordt de natie echter een volk van geadministreerden, en 't is gedaan met de vrijheid der onderdanen.

Maar ten tweede wordt door die bemoeizucht der Overheid ook de energie des volks uitgebluscht. Wie zich er aan went, om alles voor zich te laten doen, zal al minder lust krijgen om de handen eens zelf uit de mouw te steken, en op het laatst onmachtig zijn om iets te verrichten. Geeft men dus aan vader „Staat" steeds volmacht, om in alle gevallen voor zich op te treden en te handelen, zij het ook tot welzijn des volks, dan houdt men de natuurlijke ontwikkeling des volks tegen, en veroorzaakt men alzoo den physieken en moreelen achteruitgang der natie.

Daarom worde het particulier initiatief zooveel mogelijk aangemoedigd en gesteund, doch niet vervangen door directe staatsbemoeiing.

Dit neemt echter niet weg, dat als daar zaken zijn, die zorg eischen, de Overheid die zorg op zich mag nemen, voor zoolang het particulier initiatief daartoe niet in staat of onwillig is. Ik denk b. v. aan de overheidszorg voor

toen men uitspraak wat men dacht, dikwijls in platte be-
 woordingen, die *nu* aanstoot zouden geven. Doch juist dat
 ze *toen* geen aanstoot gaven, pleit vóór de eerbaarheid van
 onze vaderen.

Doch: „andere tijden, andere zeden,” zegt men, en we
 stemmen dit toe, als men onder „zeden” *gewoonten* verstaat.
 De zedelijkheid en de eerbaarheid moeten door alle eeuwen
 dezelfde blijven, zal het goed zijn; want de grondslagen ook
 daarvan, zijn in Gods Woord gelegd. En nu vrage men
 zich eens af: „Staat ook ons volk thans nog op een even
 hoog peil van eerbaarheid als b. v. Jozef in Potifars huis?”

„Zal ik zulk een groot kwaad doen en zondigen tegen
 God?” De schennis der eerbaarheid is zonde tegen God.
 Dat wordt helaas te veel vergeten door ons volk, en het
 Christelijk-Historisch Program trekt ook tegen dat kwaad
 te velde op het terrein van het openbare leven.

Alleen op publiek terrein, want ofschoon een Christen
 oneerbaarheid overal en op alle gebied moet verfoeien,
 een *politiek* program heeft alleen te maken met wat de
 maatschappij aangaat. Doch dit gebied is al uitgebreid
 genoeg.

De eerbaarheid ontmoet op straat en op openbare plaatsen
 zooveel aanstootelijks. Luister op straat naar het aantal
 vloeken en vuile woorden en uitdrukkingen, die ge hoort.
 Let op de gesprekken en handelwijzen onzer jongelingschap.
 Hoor de straatliederen en de dikwijls in-gemeene parodieën
 daarop, die worden uitgedalmd. Lees sommige advertentiën
 in anders, o, zoo deftige dagbladen; let op de boek- en plaat-
 winkels, waar het publiek zich staat te verkneuteren in de
 aanschouwingen van het vergif, dat het daar vooral in den
 vorm van vuile plaatjes wordt aangeboden. Herinner u,
 hoe het heillooze en onzedelijke twee-kinderstelsel ook in
 ons vaderland al meer toepassing vindt, en zelfs in 's lands
 Raadzaal verdedigd werd; herinner u, hoe de Nieuw-Mal-

thusiaansche bond zelfs, onder een liberaal Kabinet, als rechts-persoon erkend werd.

Denk ook aan de heillooze, zedenbedervende, in-gemeene lectuur, die, in dikwijls schoonen vorm den volke wordt aangeboden als iets heel bijzonders: literarische modder, maar waaraan een deel onzes volks steeds met wellust ruikt, en den stank opsnuift als dien van een heerlijk reukwater.

Wij vragen u: opent zich hier voor de Overheid geen onafzienbaar terrein van werkzaamheid?

En nu hebben we nog maar alleen opgesomd enkele zaken, welke een ieder die niet doof of blind is, dagelijks kan waarnemen.

Toch is dit maar een begin van al de ellende der onzedelijkheid en oneerbaarheid. Daar zijn verdachte huizen en straten, in onze groote steden zelfs verdachte wijken. Er bestaan huizen van ontucht, hoerenhuizen; ja, somtijds onder bescherming van de Overheid, en dat in een Christelijk land, onder een Christen-natie, die toch behoorde te weten, dat de zonde, ook de zonde der hoererij, eene schandvlek is.

De Overheid vraagt bij geboorteaangifte van kinderen, buiten het huwelijk geboren, alleen den naam der moeder, en niet dien des vaders. Het onderzoek naar het vaderschap is verboden. Alleen de moeder draagt de schande van de zonde harer ontucht, lichtzinnigheid of lichtgeloovigheid. En voor de gevallen vrouw is, mede door den invloed van dit artikel van ons Burgerlijk Wetboek, bij de groote menigte slechts schande het deel. De gevallen man — even schuldig — gaat vrij uit, steekt als fatsoenlijk, als zedelijk mensch het hoofd vrij omhoog, kan zijn kroost aan zijn lot overlaten, laat al de gevolgen zijner zonde aan de vrouw over, en . . . is 't geen gruwel, dat zoo iets in ons land nog kan bestaan? Toch zijn er helaas nog niet zoo velen, die op deze wonde, neen rottende plekken in onze maatschappij, den vinger leggen en op verbetering aandringen.

Hoe is 't mogelijk, waar heel de maatschappij er onder lijdt?

Onzes inziens alleen daardoor, omdat de Kaïnsvraag: „Ben ik mijns broeders hoeder?” steeds meer in anti-Christelijken geest beantwoord wordt met: „Ik ben mijns broeders hoeder *niet*; ieder zorg voor zich-zelf.”

Die meening nu is niet die der Christelijk-Historische partij, en we verheugen ons daarin; te meer nog omdat de publieke opinie ook ten onzent al meer en meer in onze richting neigt.

Wat dunkt u, lezer, is overheidsdwang hier niet gerechtvaardigd. Moet hier niet tot gemeenschappelijk handelen worden gedwongen?

Doch genoeg hierover. Een ander punt: het onzedelijke, dat steekt in het voordeel dat de schatkist trekt van de *Staats*-loterij, stippen we slechts aan, waar de Regeering reeds heeft voorgesteld deze geleidelijk af te schaffen.

De Overheid dient ook de wanorde te beteugelen. Er is op dit gebied nog zoo veel te doen. We noemen slechts het tegengaan van warenvervalsching en oneerlijke concurrentie, het te keer gaan van wanorde door dronkenschap veroorzaakt, enz.

Doch nooit trede men op het terrein van het huiselijk leven. In zijn eigen huis moet ieder vrij zijn, en is men voor zich zelve en voor God verantwoordelijk. De aardsche wetgever kome pas tusschenbeide, waar de belangen der gemeenschap op 't spel staan, of waar de belangen van het individu schromelijk worden verwaarloosd.

Plicht der Overheid is ook te zorgen voor de openbare gezondheid. Dat wil natuurlijk niet zeggen, dat de Overheid moet zorgen, dat de menschen niet ziek worden. Blijde en droeve dagen, ziekte en dood komen ons uit Gods vaderlijke hand toe. Wij, zijne schepselen moeten Hem loven

voor zijne genade en goedheid, en ook berusten als Hij ons op moeilijke paden leidt.

Doch de Overheid drage zorg, dat tegen al wat de volksgezondheid zou kunnen benadeelen, worde gewaakt.

En er is op dit gebied nog zooveel te doen! Een inzonder in het N. v. d. D. klaagde onlangs, dat allerlei afval en vuilnis gebruikt wordt om terreinen rondom Amsterdam op te hoogen. Die vuile rommel wordt dan bedekt door een laagje zand, en daarop worden dan huizen gebouwd. 't Is de taak van de Overheid om te zorgen, dat er op die wijze geene vergiftiging van den bodem plaats grijpe: een gezonde bodem voor bouwterrein is meer waard voor het volk, dan een millionair meer.

Ook het water of de dampkring kunnen worden vergiftigd op velerlei wijzen, b. v. door fabrieken. Om nu eens een welriekend voorbeeld te noemen: de muskusfabriek, die eenige jaren her, nu eens hier, dan weer daar verrees en nergens eene blijvende plaats vond, dewijl alles in den omtrek bezwangerd werd met een muskusgeur. Ook in zulke gevallen dient de Overheid recht te hebben hare beperkende bepalingen toe te passen.

Erger nog, ook met het oog op onzen handel, is de vervalsching van levensmiddelen. Het geknoei met boter, meel, wijn en sterken drank, het ondereen mengen van goede en slechte waar, het verkoopen voor goed wat ondeugdelijk en bedorven is, dat alles brengt onzen handel in miscrediet, en wat erger is: ons lichaam in gevaar. Het volk kan niet steeds goed onderscheiden, en daarom moeten er wettelijke bepalingen zijn, die gewetenlooze bedriegers straffen.

Het onbewoonbaar verklaren en het opruimen van krotten, die voor woningen van menschen worden gebruikt, het toezicht op uit zee komende schepen, het tijdig besmet verklaren van havens, waar gevaarlijke besmettelijke ziekten

heerschen, dat en nog veel meer kan onder het toezicht der Overheid getrokken worden.

En eindelijk noemen wij nog de vaccinekwestie. De pokken zijn eene vreeselijke ziekte, en vele geneeskundigen meenen, dat door de vaccinatie of wat men noemt pokken-inenting deze ziekte kan worden tegengegaan. Ten allen tijde heeft men echter menschen gehad, die voornamelijk *godsdienstige* bezwaren hadden tegen deze kunstbewerking.

Wij meenen, dat de Overheid het recht niet heeft iemand te dwingen zich te laten inenten, omdat er andere, veel meer doeltreffende middelen zijn, om deze ziekte tegen te gaan, als afzondering, ontsmetting en de uiterste reinheid. Daar komt nog bij, dat de vaccinatie niet van gevaar ontbloot is, en dat ze zeer zeker het gezonde lichaam tijdelijk ziek maakt, en soms voor goed de gezondheid schaadt. Nu dwingt thans de Overheid niet direct, doch wel indirect.

Geen kind wordt zonder bewijs van inenting toegelaten op de scholen, en die niet gevaccineerde kinderen moeten alzoo verstoken blijven van onderwijs, de ouders, als ze behoeftig zijn, van onderstand. Dit is indirecte dwang, die onnoodig is, daar het goede doel: het bevorderen der volksgezondheid, hier ook kan bereikt worden al speelt de Overheid niet voor kinderdokter.

Voor de toelating binnen kerken, schouwburgen, café's en vergaderzalen wordt geen „pokkenbriefje” vereischt. Waarom dus wel voor het schoolkind? Deze vraag geldt te meer, omdat de inenting geen zekerheid geeft dat men de ziekte niet zal krijgen.

Doch vaccinatedwang is nu eenmaal liberale leus, en 't zal moeite kosten om ook in deze de vrijheid voor allen te herkrijgen. Ook onze miliciens moeten zoo nu en dan onder 't mesje. *Moeten* nu wel niet, maar, wie protesteert in deze schijnbaar onbeduidende zaak tegen de superieuren? 't Zijn er slechts weinigen. Toch kon van uit de kazerne

of liever van uit de gezinnen, die miliciens leveren, wel een krachtige stoot gegeven worden om vrijheid te verkrijgen over zijn eigen lichaam.

Doch ook dezen dwang hopen wij spoedig van ons volk te zien afgewend.

Dan is er nog een zaak, die ons, Christelijk-Historischen, zeer nauw aan 't hart ligt, n.l. het streven naar *Zondagsrust*; een verschil met het streven naar behoorlijke rust voor iederen werkman. *Wij* eischen rust op den Zondag, den dag des Heeren, omdat God van ons eischt: *dan* zult gij geen werk doen, terwijl ook proefondervindelijk gebleken is, dat bij het houden van dat gebod de toestand van den arbeider, d.i. ieder die werkt, het best is. Wij eischen Zondagsrust voor zooveel mogelijk, stilstand van allen arbeid, die gestaakt kan worden; wij eischen, dat niet de eene klasse op den Zondag rust, en de andere klasse dubbel werk doet; wij willen rust, zoo mogelijk voor allen.

Dat deze wensch hoogst moeilijk in een wetsontwerp is onder woorden te brengen, is zoo klaar als de dag. Immers met hoeveel verschillende factoren moet daarbij niet rekening worden gehouden! Doch ons beginsel eischt Zondagsrust: daarheen zij dus ons streven.

En als wij dan beginnen, *niet* met dat beginsel aan te prijzen en te verdedigen, maar met het zelf, voor ons persoonlijk en voor onzen levenskring toe te passen, dan komen wij al een heel eind vooruit. Alzoo koopen of verkoopen wij niet op Zondag, wij reizen niet buiten noodzaak, post- en telegraafdienst gunnen wij rust, evenzoo koetsiers, kelniers, enz., door van hunne diensten geen gebruik te maken. Alzoo van huis uit de Zondagsrust betrachten, zoo zal het eene Regeering minder zwaar vallen een wetsontwerp daarvoor samen te stellen.

En nu ten slotte nog een en ander over wat het Chris-

telijk-Historisch Program zegt over de sociale kwestie, de kwestie onzer dagen.

Reeds hebben wij gewezen op het bestaan van verschillende sociale misstanden, die dringend verbetering behoeven, doch het terrein van den arbeid hebben wij nog niet betreden. Het Program handelt er over in zeer algemeene trekken, of liever: het geeft niet meer dan de hoofdbeginselen aan, waarop de geheele arbeidswetgeving rusten moet, en dat in de volgende bewoordingen: Samenwerking van patroon en arbeider dient te worden in de hand gewerkt en daarop eene wetgeving gebouwd, die, met eerbiediging van aller recht, inzonderheid hun ten goede komt, die vooralsnog het meest aan overheidssteun behoefte hebben.

Waar zouden we echter eindigen, als we slechts iets wilden aanstippen van de vele vraagstukken, dikwijls zeer ingewikkeld, die op dat gebied om oplossing vragen!

Wilt ge een lijstje, dat nog zeer onvolledig is?

Pensioenregeling voor loontrekkende personen, Arbeidscontract, Kamers van landbouw, Pachtcontract, Wijziging van het tarief van invoerrechten, Ongevallenverzekering bij het landbouwbedrijf en de zeevisscherij, Ziekte- en ouderdomsverzekering, Afschaffing van den accijns op het geslacht, Vakonderwijs en Leerlingwezen, Zondagsrust. Ziedaar enkele punten; wenscht ge hun getal nog grooter te maken, sla dan op de politieke programs der verschillende partijen, waarin ge grootere of kleinere verlanglijsten vinden kunt.

Dit alles toont aan, dat de maatschappij behoefte heeft aan meer regeling van strijdende belangen, dan in den loop der 19e eeuw is ingevoerd.

De vroegere organisatie van den arbeid maakte door het veldwinnen der revolutie-denken-beelden plaats voor een geheel anderen toestand, waarbij de strijd om het bestaan oneindig veel zwaarder werd. Welk een ommekeer op het terrein van den arbeid werd er ook niet verwekt door het gebruik-

maken van stoom- of andere drijfkracht, door het bezigen van de machine!

En dit greep plaats in een tijd toen de zedelijke banden, door het tot heerschappij komen van de ongelooftheorie, al minder de personen van de verschillende klassen onzer maatschappij bonden.

Het particulier initiatief nu is niet bij machte om het organisch verband op het terrein van den arbeid in al zijn omvang te herstellen. Daartoe moet de Overheid hier ingrijpen, leiding geven, dwingen desnoods, echter met eerbiediging van aller recht. Niet regelen van den arbeid is roeping van de Overheid, maar beschermen. Zij mag niet voorschrijven: „zus of zoo wil Ik, Overheid, dat gij werkt, en onder deze en die voorwaarden”. Zij behoeft pas op te treden, als er geklaagd wordt over onderdrukking, als men hare bescherming inroept, waar men gevoelt anders te zullen óndergaan.

Dit geldt echter zoowel den patroon, als den arbeider, want evengoed als de eerste kan misbruik maken van zijn kapitaal en zijn verstand tot onderdrukking van zijne ondergeschikten, evengoed kan de arbeider, steunende op zijn spierkracht, zijn vuist, zijn aantal of zijne sluwheid, trachten te heerschen over zijn patroon.

Alzoo acht het Christelijk-Historisch Program bescherming noodig van hen, die op een gegeven tijd aan overheidssteun behoefte hebben. Dat zullen in de eerste plaats wel zijn de arbeiders, die anders in vele gevallen slachtoffers zullen worden van de sociale misstanden der désorganisatie, maar het kunnen ook zijn de patroons, zooals in 1903 bij de werkstakingen gebleken is.

Doch èn de arbeider èn de patroon moeten steeds indachtig zijn, dat noch wetten, noch geld hen staande kunnen houden, als men wel najverig is op zijne rechten, maar zijne plichten niet telt.

ARTIKEL IX.

Bij de regeling van het belastingstelsel worde in acht genomen eensdeels, dat zooveel mogelijk allen bijdragen in de algemeene lasten, anderdeels, dat de lasten van hen, die door evenredige verdeeling daarvan te zwaar zouden worden gedrukt, op de schouders van hen, die tot dragen daarvan beter in staat zijn, worden overgebracht.

De Overheid heeft ten behoeve der burgerij tal van verplichtingen op zich genomen, maar omgekeerd rust nu ook op de burgerij de verplichting om de Overheid de naleving dier taak mogelijk te maken.

Doch de Overheid heeft op grond van Gods Woord ook het recht om belastingen te heffen. De apostel Paulus schrijft toch in Rom. 13:6 en 7: „Daarom betaalt gij ook schattingen; want zij (de overheden) zijn dienaars van God, in ditzelve geduriglijk bezig zijnde. Zoo geeft dan een iegelijk wat gij schuldig zijt: schatting, dien gij de schatting, tol, dien gij den tol . . . schuldig zijt.” Zoo zeide ook Jezus: „Geeft dan den keizer, wat des keizers is.”

Toch wordt door de onderdanen deze plicht dikwijls zoo weinig ter harte genomen. Het is opmerkelijk met welk een tegenzin menigeen belasting betaalt; liefst zelfs zou

men daarvan geheel zijn vrijgesteld, en men vergeet daarbij ten eenemale dat het rustig wonen, de persoonlijke vrijheid en bescherming, de vele voorrechten, die men geniet, enz. slechts bestaanbaar zijn door de belastingen.

Maar hoevelen, ook onder hen, die zich Christenen noemen, trachten die belastingen niet te ontduiken! Wie smokkelt, d. i. geen accijns of invoerrecht voor belaste waren betaalt; wie een haas stroopt, d. w. z. gaat jagen zonder jachtakte van den Staat te hebben gekocht; wie zijn vermogen of inkomen te laag aangeeft; wie eene stookplaats te weinig opgeeft; wie iets als drukwerk verzendt, dat eigenlijk briefport vergde; wie zonder vergunning sterken drank verkoopt, enz., — die allen ontduiken de wettige belastingen, en zondigen alzoo tegen het achtste gebod: zij bestelen hunne overheden en de eerlijke medeburgers, die wegens hunne ontduikingen meer moeten betalen, dan anders het geval zou zijn geweest.

De belastingwetten zijn door den Vorst gegeven met medewerking en toestemming der volksvertegenwoordiging. Om de uitgaven ter wille van de burgerij te dekken, heeft de Overheid geld noodig, en door het besluit harer vertegenwoordigers gebonden, is nu de burgerij verplicht dit geld te verstrekken, ieder burger in verhouding tot zijn vermogen: hij, die de meeste draagkracht heeft betaalt veel, wie weinig heeft een klein bedrag, maar allen moeten helpen bijdragen, als leden van het groote huisgezin, door goddelijke ordening aan elkaar verbonden.

Maar behalve dat er *door het Rijk* belastingen worden geheven, zijn er ook nog andere publieke lichamen aan welke belasting moet betaald worden.

Men zal nu zeggen: Als ik toch betalen moet, dan doet het er weinig toe of ik op het kantoor van den rijksontvanger betaal, of bij den ontvanger der registratie, mijn geld breng; bij den gemeente-ontvanger of op het kantoor der douanen.

Doch hierbij houde men in het oog, dat de lasten zoo-veel mogelijk evenredig moeten drukken, en dat b. v. eene gemeente niet boven hare draagkracht mag belast worden, voor wat zij in het belang des Rijks op grond van de wet moet uitgeven. Als er b. v. in eene gemeente veel onvermogene ingezetenen zijn, dan zou zoo'n gemeente door hare uitgaven voor het onderwijs belangrijk zwaarder worden belast, dan eene, waarin vele meergegoeden wonen. Deze laatsten toch zijn veel beter in staat een hoog schoolgeld te betalen, en zoo in de kosten van het onderwijs te helpen bijdragen. Is het in het eerste geval nu niet billijk, dat de belastingdruk voor een deel wordt overgebracht op de schouders van hen, die tot dragen beter in staat zijn?

Op welke wijze dat nu geschieden moet, is een vraag, die van te wijden omvang is om hier te behandelen, maar het Christelijk-Historisch Program stelt toch als eisch, dat, waar evenredige verdeeling te zwaar zou drukken, sterkeren tot mededragen verplicht kunnen worden. Ook moet gezorgd worden, dat de belasting-penningen van het eene publieke lichaam niet zóó door een ander bestuur worden in beslag genomen, dat er voor den goeden gang van zaken weinig of niets zou overblijven. Men zal dus inzien, dat het lang niet onverschillig is, of men op grond van een rijks-, provinciale- of gemeentewet in de belasting wordt aangeslagen, en dat het juist het doel van de belastingwetgevers moet zijn, een zeker deel des volks niet voor gelijke rechten zwaarder te belasten dan een ander deel.

Hiermede wordt niet bedoeld, dat een winkelier te Amsterdam b. v. maar evenveel belasting zou moeten betalen, als zijn collega, met even groote winkel te Muiden. De Amsterdammer geniet op velerlei gebied zooveel meerdere voorrechten, dat het onbillijk zou zijn hem daarvoor ook niet meer te laten betalen. Als toch de Overheid zorgt, dat het land meer waarde krijgt, de woningen in beteekenis,

en dus in prijs stijgen, het bedrijf meer opbrengt, in één woord, dat alles in zoo'n uitstekend geordende en beveiligde samenleving veel meer waard is dan daar, waar men minder waarborgen voor veiligheid en vastigheid heeft, is het dan niet billijk, dat de Overheid van die door Haar bezorgde voordeelen ook haar deel terug ontvangt?

't Is natuurlijk een eisch van goed finantiëel beleid, dat op ernstige wijze ook de zuinigheid worde betracht. Geld uitgeven, ook zonder nu nog direct aan verkwisting te denken, is te allen tijde mogelijk: en vooral wanneer men dat geld niet heeft te putten uit eigen beurs, maar uit de publieke kassen, stapt men zoo gemakkelijk over finantiëele bezwaren heen. Daarom behoort het mede tot de taak onzer vertegenwoordigers goed toe te zien, dat de huishouding van staat, provincie en gemeente niet op grooter voet worde ingericht dan strikt noodzakelijk is, natuurlijk zonder in schrielheid te vervallen of het algemeene welzijn voor de toekomst te benadeelen.

Waar Staatsbemoeiing onvermijdelijk is, daar worde echter zoo min mogelijk van bezoldigde ambtenaren, en zooveel mogelijk van eene van Overheidswege geregelde medewerking der ingezetenen gebruik gemaakt, als eene toepassing van art. 6 van het Christelijk-Historisch Program, om de politieke ontwikkeling des volk te bevorderen, ten einde daardoor het volk al meer rijp te maken om te oordeelen over de politieke zaken.

Zien we nu ten slotte, waarvoor al die belastinggelden moeten dienen.

De uitgaven, die de publieke kassen op zich hebben genomen, zijn van tweeërlei aard:

1e. die wezenlijk uit hare roeping als Overheid voortvloeien;

2e. die Zij te doen heeft, omdat het particulier initiatief te kort schiet.

Wij zullen ons thans maar beperken tot de Rijksuitgaven, en constateeren dan, dat tot de eerste rubriek behooren: de uitgaven voor leger en vloot; voor schulddelging en rentebetaling; voor rechtspraak en politie; voor de betrekking met andere mogendheden; voor de bescherming tegen het buitenwater in ons zoo laag en waterrijk landje, enz.

Tot de tweede rubriek behooren dan de uitgaven voor post en telegraaf, loodswezen, onderwijs, wegen (kunst-, spoor- en waterwegen) en dergelijke.

Deze laatste belangen worden, zooals reeds vroeger is uiteengezet, door den Staat behartigd, omdat deze of beter daartoe in staat is, of omdat het particulier initiatief in gebreke bleef daarin te voorzien.

Eigenlijk moesten dus de uitgaven, behoorende tot de 2e rubriek, alleen door de belanghebbenden worden bekostigd. Dit geschiedt dan ook gedeeltelijk; zelfs geven de Posterijen een overschot, en is 't het streven der Christelijk-Historische Partij om ook het onderwijs zooveel mogelijk te laten betalen door de belanghebbenden. Doch daarover later.

Zien we nu eerst eens welke uitgaven het Rijk alzoo te doen heeft uit de beurs der belastingbetalers, en vergelijken wij eens de uitgaven van voor eene halve eeuw met de tegenwoordige.

De uitgaven des Rijks worden tot tien hoofdstukken gebracht. Om te doen zien hoe groot wel de stijging is, plaatsen we naast elkaar de uitgaven in 1850 en de cijfers der begrooting voor 1904.

I.	Huis der Koningin	f	800.000	f	800.000
II.	Hooge Collegiën	"	550.000	"	694.843
III.	Buitenl. Zaken	"	500.000	"	947.300
IV.	Justitie	"	2.300.000	"	7.081.476
V.	Binnenl. Zaken	"	4.000.000	"	19.484.774

VI. Marine	f	5.500.000	f	17.246.825
VIIa. Nationale schuld	"	36.500.000	"	34.497.958
VIIb. Finantiën	"	8.000.000	"	26.537.771
VIII. Oorlog	"	11.000.000	"	26.548.952
IX. Waterstaat, H. en N.	"		"	35.945.037
X. Koloniën	"	100.000	"	6.219.313

Vermelden wij nog, dat het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid eerst in 1878 werd opgericht, en alzoo in 1850 onder de andere departementen, voornamelijk Binnenlandsche Zaken ressorteerde.

Het is alzoo een aardig sommetje, dat het Rijk jaarlijks in het belang der ingezetenen heeft uit te geven.

De raming was 176 millioen gulden, welk bedrag in Sept. 1904 reeds was overschreden. De Minister dacht bijna 182 millioen gulden voor 1904 noodig te hebben.

Hoe komt het Rijk nu aan die gelden? Natuurlijk grootendeels door de belastinggelden der ingezetenen en die verder het grondgebied van ons Rijk betreden.

De Rijks-inkomsten kunnen gebracht worden tot de volgende rubrieken: Directe belastingen, Accijnzen, Indirecte belastingen, Invoerrechten, Domeinen en Diversen.

We geven ook hiervan een overzicht volgens de begrooting voor 1903.

Directe belastingen.

Grondbelasting.	f	13,104,000
Personeel	"	9,150,000
Belasting op bedrijfs- en andere inkomsten	"	6.554,000
Vermogensbelasting	"	7,660,000

Accijnzen.

Suiker	"	16,100,000
Wijn	"	1,800,000
Gedistilleerd	"	26,400,000

Zout	f	1,580,000
Bieren en azijnen.	"	1,450,000
Geslacht	"	3,900,000

Indirecte belastingen.

Zegelrechten	"	3,540,000
Registratierechten	"	5,600,000
Hypotheekrechten	"	570,000
Rechten van successie enz.	"	8,670,000
Opcenten	"	3,864,600

Rechten op den invoer.

Rechten op den invoer.	"	9,900,000
Formaatzegel (hoofdsom en opcenten).	"	18,600
Waarborg en belasting der gouden en zilveren werken	"	330,850

Domeinen.

Gewone domeinen, tienden.	"	1,500,000
Domein van Oorlog	"	62,000
Groote wegen	"	28,000
Vaarten, veren en havens	"	90,000
Posterijen	"	11,760,000
Rijkstelegraaf	"	2,350,500
Staatsloterij.	"	657,000
Akten voor jacht en visscherij	"	138,000
Loodsgelden.	"	2,000,000
Recht op de mijnen	"	19,665
Aandeel van het Rijk in de opbrengst van de exploitatie der Staatsspoorwegen	"	4,188,150
Verschillende ontvangsten en toevallige baten	"	7,832,695
Aandeel van de geldmiddelen van Nederl.-Indië in de uitgaven voor rente, kosten en aflossing van 3 ten honderd rentegevende schuld	"	3,856,700

Bijdrage uit het fonds voortspruitende uit kooprijzen van domeinen	f	300,000
Aandeel van den Staat in de winsten der Nederlandsche Bank	„	1,350.000
Leges, geheven ingevolge de wet van 9 Mei 1890 (Staatsblad no. 80)	„	175,000

De geheele Begrooting voor 1903 bedraagt in uitgaven: 164 millioen, 574 duizend, 169 gulden en nog 94 en een halve cent; de inkomsten zijn geraamd op 156 millioen, 504 duizend, 206 gulden.

Uit de vergelijking der uitgaven van 1850 en 1904 blijkt, dat ze in dien tijd ruim twee en een half maal zoo groot zijn geworden.

Nu mag hierbij niet vergeten worden, dat de bevolking van ons land in dien tijd verdubbeld is, doch dan zou eene uitgave van 138 millioen gulden, nu feitelijk slechts gelijk staan met die van 1850.

Doch men bedenke tevens, dat het in het groote Staats-huishouden al evenzoo gegaan is als in het gezin van den burger. Men moest met zijn tijd meê, voortdurend stond het hoofd van het gezin weer voor allerlei uitgaven, die hij vroeger onnoodige weelde, ja zelfs verkwisting achtte, en die hij later toch nog zoo kwaad niet vond, of waaraan hij zich onderwierp op aandrang zijner huisgenooten. En zoo ging het immers ook in den Staat. We vestigen slechts de aandacht op de groote som, die het lager onderwijs thans vergt, in vergelijking met een halve eeuw geleden, op de uitbreiding van post, telegraaf, telefoon, spoor en tram; op de uitgaven voor meerdere en betere gevangenissen, kazernes en andere openbare gebouwen.

En — om nog het feit van den dag te noemen — onlangs stonden we weer voor eene uitgave van 7 millioen gulden voor snelvuurkanonnen. 't Is kwaad geld, zal menig-

een zeggen: we hebben nog zoo vele en zoo goede kanonnen, en nu alweer nieuwe!

Maar als, wat God verhoede, er een oorlog uitbreekt en onze jongens in het vuur moeten, moeten ze dan als mus-schen worden doodgeschoten, alvorens ze zelf van hunne wapens met succes kunnen gebruik maken?

Wij moeten op elk gebied met onzen tijd mede, en eene extra-belasting van anderhalve cent per hoofd is niets in vergelijking van wat een huisvader soms moet betalen als de mode voor hoeden of mantels verandert, en hij om zijn fatsoen op te houden, tientallen guldens moet betalen. Hier geldt het tenminste de verdediging des vaderlands en de betere bescherming onzer landsverdedigers: 't is hier geen kwestie van mode, maar van lijfs- en landsbehoud.

Vooreerst hebben we ook geene inkrimping, wel uitzetting der staatsuitgaven te wachten.

De Ongevallen,- de Woning- en de Gezondheidswetten zullen nog wel heel wat vergen, en komt er finantiële gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs, komt er ziekte-verzekering en arbeiderspensioen, dan zal ook daar-door weer de begrooting met eenige millioenen stijgen.

Nu is belasting betalen wel niet zoo heel aangenaam voor sommigen, maar ieder rechtschapen mensch weet toch, dat hij de verplichting daartoe heeft, en hij betaalt dan ook, gewoonlijk zonder tegenpruttelen, waar hij het geld er voor bezit, en ook daar hij weet, dat juist in de tegenwoordige dagen eene strenge contrôle toeziet op de onwet-tige of onnoodige uitgaven, en de gelden in elk geval besteed worden in het belang des lands of van deszelfs ingezetenen.

Verbetering van het belastingstelsel blijft echter wensche-lijk. De verhouding tusschen Rijk en Gemeente deugt niet. De dure Rijkswetten moeten dikwijls door de Gemeenten worden uitgevoerd. Deze is dan, doordat het Rijk op velerlei

inkomsten beslag heeft gelegd, niet in staat om hare verplichtingen na te komen, en moet dan weer vragen om subsidie bij het Rijk.

Deze toestand is verkeerd, en dient verbeterd te worden.

En waar de middenstand thans over het algemeen te zwaar belast is, daar dienen er ook in deze richting pogingen te worden aangewend om die te ontlasten.

ARTIKEL X.

Het onderwijs in al zijne vertakkingen behoort van overheidswege te worden bevorderd. Daaruit volgt niet, dat het steeds van de overheid moet uitgaan; wel dat, waar zij — de overheid — het niet zelve geeft, zij het toch te leiden en te steunen heeft, opdat de vruchten van het onderwijs zooveel mogelijk aan allen ten goede kunnen komen. Zij eerbiedige ten volle de inzichten der ouders omtrent den godsdienstigen en zedelijken grondslag van onderwijs en opvoeding, en zorg zooveel mogelijk, dat niet ten gevolge van de keuze tusschen openbaar en bijzonder onderwijs, de een boven den ander finantiëel worde bevoordeeld.

Ieder, die den schoolstrijd eenige jaren heeft medegemaakt zal in dit artikel niets nieuws lezen. Maar er zijn toch nog menschen, die meenen dat het ons, Christelijk-Historischen, met den schoolstrijd om niets anders te doen is, dan om de jeugd ellenlange gebeden te leeren, psalmen te leeren zingen, den halven Bijbel van buiten te laten leeren, in één woord om eene, zooals zij zeggen, huichelachtige vroomheid aan te kweeken.

Wie zoo'n verkeerd denkend mensch ontmoet, kan niet beter doen dan hem even dit artikel van het Christelijk-

Historisch Program voor te leggen, dat wij in 't kort nog wenschen toe te lichten.

In 't algemeen zij opgemerkt, dat de Christelijk-Historische Partij zich ook bij dit artikel niet plaatst op 't standpunt van het eigen belang, maar in grove trekken hier de lijnen aangeeft voor een onderwijsstelsel in het belang van het gansche volk.

Het onderwijs, moet dan, volgens het Christelijk-Historisch Program, niet van overheidswege worden gegeven, maar wel worden bevorderd, geleid en gesteund.

Het onderwijs der kinderen is in de eerste plaats eene taak der ouders. Daar zijn er nog velen, die zeggen, dat de Staat allereerst tot die taak is geroepen. Men zegt b. v.:

„De Staat heeft belang bij flink ontwikkelde burgers; hoe hooger de ontwikkeling der ingezetenen, hoe krachtiger, hoe welvarender de Staat, En die Staatskracht en welvaart komt ten goede aan alle ingezetenen. Alzoo indien de Staat maar leeraart, reglementeert en examineert volgens regelen, die hij meent, dat de beste zijn, en alle burgers bij het onderwijs scheert over één kam, dan zal dat stelsel het gezegendst blijken voor land en luiden”.

Deze redeneering heeft een schijn van waarheid, doch men ga eens consequent door, alzoo te redeneeren, en men zal gevoelen, dat ook bij het onderwijs een ander systeem moet gevolgd worden: het systeem waarvoor de Christelijke partijen reeds zoo tal van jaren hebben gestreden en dat ook van liberale zijde al meer aanhangers krijgt.

Men redeneere b. v. alzoo: „De Staat heeft belang bij lichamelijk flink ontwikkelde burgers; daartoe is het noodig, dat het komende geslacht slechts geboren worde uit gezonde ouders, en dat die ouders hun kroost niet door eene weekelijke of onverstandige lichamelijke verzorging minder geschikt maken voor de vervulling hunner plichten in het groote Staatsraderwerk. De ouders moeten daarom hun

kroost, als het gespeend is, afstaan aan de groote Staatsinrichtingen, waar onder het oog van ambtenaren die kinderen eene opvoeding zullen ontvangen, die hen tot goede staatsburgers zal vormen, zoowel lichamelijk, als geestelijk; enz".

Wij werken deze schets niet verder uit: de lezer zal gevoelen, dat ook op 't gebied van het onderwijs de ouders nummer één moeten blijven, vooral waar zij meenen, dat zij hun taak niet zonder plichtsverzaking kunnen overbrengen op anderen, ook niet op de Overheid, die van een anderen geest doordrongen is.

Vrije volksscholen alzoo: *scholen*, want de eischen der tegenwoordige maatschappij zijn zoo hoog, dat de ouders het onderwijs toch aan anderen moeten toevertrouwen, afgezien van de weinige gegoeden, die er heil in zien hun kroost huisonderwijs te laten geven.

En *vrije*, geen staats- of gemeentescholen, alzoo inrichtingen, waarop en wat de vakken van onderwijs, en de keuze der onderwijzers betreft, de belanghebbenden veel meer invloed kunnen uitoefenen, dan zij thans hebben bij het openbaar onderwijs.

Daarin moeten de ouders *vrij* zijn. Waarom ook niet? Kan een ouder niet even goed weten wat goed voor zijn kind is, als een Raadslid of een Schoolopziener?

Waarom mag moeder haar kindje wel pap geven of melk, naar verkiezing, vader wel later een beroep voor zijn jongen kiezen, en mogen zij volstrekt geen invloed uitoefenen op de keuze der onderwijzers van hun kroost? Het volk wordt door deze bepalingen onmondig gehouden, en 't is onbegrijpelijk, dat niet nog meerderen inzien, hoe het schoolmeesterspelen van Vader Staat gelijk staat met het onder curateele stellen van het grootste deel der ingezetenen.

Reeds vroeger, bij art. 6, hebben wij er op gewezen, dat het volk moet worden opgevoed voor zijne taak als staatsburger.

Wie in eenige zaak geen of te weinig belang stelt, zal er ook niet een juist oordeel over kunnen vellen.

De groote meerderheid des volks is schier iederen dag in de gelegenheid om zich een helder oordeel over het volksonderwijs te vormen. Waarom moet dan de Staat het werk verrichten, dat particulieren zelfs beter kunnen? Waartoe is dan dat onmondig houden des volks noodig?

Dat is het tegendeel van vooruitstrevend en democratisch, dat is conservatief in de ongunstige beteekenis des woords.

Doch het onderwijs kost veel geld, en in den huidige toestand van onderwijs-wetgeving, kan en mag de Overheid haren steun daaraan niet onttrekken. Daaruit volgt echter ook weer, dat waar zij het onderwijs met groote bedragen steunt, zij waarborgen mag eischen, dat dit onderwijs goed zij, en dat de richting ervan niet tegen het landsbelang inga. Zij stelle dus schoolopzieners aan en stelle haar eischen voor de bekwaamheid der onderwijzers, maar het één, noch het ander, om een eigen opvoedkundig beginsel te bevoordeelen.

Voldoen de onderwijzers aan zekere bekwaamheden door de Overheid bepaald, is het onderwijs naar hare meening goed, dan steune zij ook alle scholen evenzeer, zonder te vragen of ze zijn opgericht door eene gemeente of door eene vereeniging; zonder te eischen, dat alleen de vakken, in art. 2 der lager-onderwijswet genoemd, worden onderwezen.

Doch waar de zorg voor goed onderwijs in de eerste plaats een plicht der ouders is, daar mag toch niet voorbij gezien worden, dat de Staat ook groot belang heeft bij de algemeene volksontwikkeling, en dat het dus tot de roeping der Overheid behoort op het gebied van het onderwijs die leiding en dien steun te geven, die noodig zijn om dat tot zijn recht te doen komen.

De Overheid moet leiding geven aan het onderwijs. Dat doet zij dan ook. Zij eischt, dat op de scholen de jeugd

onderwezen wordt in lezen, schrijven, rekenen, Nederlandsche taal, vaderlandsche geschiedenis, enz., kortom in de leervakken die zij, in overleg met de Staten-Generaal, beslist noodig oordeelt voor de toekomstige staatsburgers.

Of bij die reeks van leervakken er nu ook zijn, die minder noodig zijn, en of de reeks ook nog met andere vakken moet worden aangevuld, is een zaak van ondergeschikt belang.

Bovendien stelt de Overheid eischen van bekwaamheid aan hen, die dat onderwijs moeten geven.

En voorts zijn er nog tal van wettelijke bepalingen, die echter grootendeels in verband staan met *den steun*, dien de overheid aan het onderwijs verstrekt.

En die is niet gering! Uit de rijks- en gemeente-kassen werd aan het lager onderwijs in 1897 een financiële steun geboden ten bedrage van f 17,230,733.—, terwijl door de verhoogde rijkssubsidie die som nog hooger is geworden.

Het mag dus geene verwondering baren, dat waar eenerzijds zulk een groote steun gegeven wordt, anderzijds ook aan verschillende bepalingen moet voldaan worden, als daar zijn op de inrichting der lokalen, het maximum aantal leerlingen voor één onderwijzer, het aantal schooluren, de leermiddelen, enz., en evenmin kan men het euvel duiden, dat de Overheid nauwkeurig toezicht houdt door hare ambtenaren, dat alles volgens wet en voorschrift plaats heeft. Iedereen wil waar voor zijn geld, ook de Overheid, in het belang van het volk.

Beschouwen we nu de laatste alinea van artikel 10, dan zouden we eerst deze vraag kunnen stellen: „Eerbiedigt de Overheid ten volle de inzichten der ouders omtrent den godsdienstigen en zedelijken grondslag van onderwijs en opvoeding?”

Die vraag kunnen we bevestigend beantwoorden, echter met één, zeer gewichtig voorbehoud. Ja, het geven van onderwijs is vrij, behoudens het toezicht der Overheid, wat we niet anders kunnen dan toejuichen, evenals we het

onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers ook wenschelijk achten. Of dat onderzoek naar de bekwaamheid der onderwijzers echter op de huidige wijze, en van staatswege geschieden moet, is iets anders. Het geven van onderwijs is vrij: de Overheid dwingt niemand van hare openbare school gebruik te maken, ze staat ieder zelfs toe scholen op te richten, ja, na 1889 geeft ze subsidie aan zulke inrichtingen uit de *rijkskas*, tot een bedrag dat maar weinig minder is, dan een openbare school van gelijke condities ontvangt. Ze stelt natuurlijk hare eischen, die echter hoogst billijk zijn, maar ze maakt geene aanmerking op de toevoeging van de leervakken bij de door haar bepaalde reeks. We mogen dan ook gerust verklaren, dat de Overheid den godsdienstigen en zedelijken grondslag van onderwijs en opvoeding op de vrije, de bijzondere school niet tracht te ondermijnen, maar die integendeel tracht te bevestigen.

Doch vragen we nu: „Zorgt ze ook zooveel mogelijk, dat niet ten gevolge van de keus tusschen openbaar en bijzonder onderwijs, de een boven den ander financieel wordt bevoordeeld?” dan antwoorden we: „Nee”. 't Is onzes inziens onnoodig daarover uitvoerig te handelen. De zaak is bekend genoeg. Het openbaar onderwijs wordt betaald, primo uit de rijks-subsidie, secundo uit de schoolgelden, en tertio uit de gemeentekas. Al wat het openbaar onderwijs meer kost dan rijks-subsidie en schoolgelden, moet door de gemeentebelasting-betalende burgers worden bijgepast, en dat bedrag is ongeveer twee derde van de geheele som.

Het bijzonder onderwijs ontvangt uitgenomen de rijks-subsidie niets uit de publieke kassen.

Meer en meer begint de meening nu veld te winnen, dat deze staat van zaken onbillijk is, en zeer in het nadeel van de voorstanders der bijzondere school. Deze moeten ook thans nog niet alleen hun eigen school betalen, maar bovendien ook het openbaar onderwijs helpen onderhouden.

Omtrent de minderwaardigheid der bijzondere school zullen we maar niet veel zeggen. De eischen daaraan gesteld zijn bijna gelijk aan die voor het openbaar onderwijs. Het praatje, dat dit laatste eigenlijk het best, het degelijkst is, is dan ook bezijden de waarheid en bloedt dood, al doet het thans ook van liberale zijde nog als stormram dienst tegen de aanhangige wet op het lager onderwijs.

Wat we nu hebben opgemerkt omtrent het lager onderwijs, geldt voor een groot deel ook voor het middelbaar en hooger onderwijs.

Ook daarover zou nog wel een en ander in het midden zijn te brengen. Er zou b. v. op kunnen worden gewezen, dat het hooger universitair onderwijs, waarvan door betrekkelijk weinigen wordt gebruik gemaakt, al plukt ook heel de natie er de goede vruchten van, feitelijk onmogelijk alleen uit vrijwillige bijdragen kan worden bekostigd, zooals bij het lager onderwijs beter het geval zou kunnen zijn, en dat dus de Overheid hierbij meerderen steun zal moeten geven. Maar waar het Christelijk-Historisch Program op deze en andere zaken niet ingaat, en de meeningen erover nog tot meerdere rijpheid moeten komen, kunnen wij ze met stilzwijgen voorbijgaan.

ARTIKEL XI.

Armenzorg blijve in de eerste plaats eene zaak der Kerken en der particulieren. Nochtans behoort de overheid, krachtens wettelijke voorschriften, op verschillende wijzen de vervulling van de taak van kerk en particulieren te steunen en mogelijk te maken en het onderlinge verband en de samenwerking van allen, die zich met die zorg inlaten, te verzekeren.

Er zullen misschien lezers zijn, die bij het overdenken van dit artikel zullen uitroepen: „Wat is het jammer, dat in dit program zoo'n artikel noodig is. Is 't geen aanklacht tegen onze welgeordende maatschappij, dat dit artikel waarlijk geene overbodige weelde is!”

Maar bij nader inzien zullen zij begrijpen, dat de maatschappij niet in stand gehouden en geregeerd wordt door hunne verzuchtingen, maar dat ze door Gods almacht is geschapen, en in stand wordt gehouden naar Zijne eeuwige wetten.

En die wetten spreken van rijken *en armen*. De mensch moge zeggen: „Dat is toch niet goed: ieder moet in zijn levensonderhoud kunnen voorzien!”, maar de feiten bewijzen het, dat *de armen*, de alles ontberenden, de tot niets in staat zijnden, blijven bestaan.

En dezulken moeten geholpen worden. Er is echter eene

partij in den lande, die vooral in de laatste tientallen jaren zeer veel propaganda voor hare beginselen maakt, en — laten we het er bijvoegen — met succes werkt, en die toch de *armenzorg* niet op haar program plaatst.

De sociaal-democratische arbeiderspartij scheidt toch de maatschappij in tweeën; in bezitters en niet-bezitters. Deze laatsten zijn van alle bezit ontbloot en totaal afhankelijk van de bezittende klasse. En nu moet die bezittende klasse maar betalen voor alles en nog wat; voor schoolvoeding, kleding, verpleging, baden, schoolartsen, en wie weet wat nog meer. Dat is alleen ter bescherming van het schoolgaande kind tot 16-jarigen leeftijd. Maar voor ouderen zijn de eischen zóó, dat er eigenlijk geen arme of hulpbehoevende meer zijn zal. Iedereen immers, zal volgens hun program zooveel verdienen, dat hij in het onderhoud van zich en zijn gezin ruimschoots kan voorzien!

Maar die idealisten rekenen niet met den bestaanden en de vroeger heerschende toestanden, ook niet met den aard der menschelijke natuur. Ze redeneeren maar: Zóó is het goed, en zoo moet het worden! Doch ze vergeten, dat ze in de maatschappij niet te doen hebben met machines, maar met menschen met een eigen wil, een wil, die hen tot goed- of kwaaddoen beweegt. Ze rekenen ook niet daarmee, dat niemand zijn eigen lot in zijne macht heeft; ze meenen, dat ieder de schepper is van zijn eigen lot. En toch: de feiten getuigen zoo dikwijls van het tegendeel. Zeker, er zijn armen, alles missenden, door eigen schuld; maar er zijn ook anderen, die niet door eigen toedoen aan lager wal zijn geraakt, en dikwijls aan het noodigste behoefte hebben.

De laatsten te laten omkomen in hunne ellende zou onbarmhartig zijn, of liever nog, onmenschelijk; en in de maatschappij, zooals de socialisten zich die voorstellen, zullen dan ook die schipbreukelingen wel weer een vasten

bodem onder de voeten krijgen: pensioen, ziektegeld of iets dergelijks, zal gewis wel in dien nood voorzien, mits men niet vergete, dat ook thans op dien weg reeds vele stappen zijn gezet. Maar hoe moet het nu gaan met de velen, die door eigen schuld, door luiheid, onverstand, verkwisting, drankmisbruik of iets dergelijks, arm zijn geworden?

In den socialistischen toekomststaat is voor dezulken geen plaats: wie daar niet goed wil, zal er toe gedwongen worden. Het zal dan zijn de arbeidersregeering. Zij zullen de staatsmacht in handen hebben, en zij zullen regeeren over bezitters en proletariërs, over wijzen en dwazen, over goeden en slechten, evenals thans iedere Regeering dat doet, met dit verschil echter dat dan een ieder zal gedwongen worden zijn levensweggetje te bewandelen, zooals dat hem zal worden aangeteekend op den socialistischen plattgrond. Waar thans de vrijheid soms ontaardt in losbandigheid, daar zal dan de altijd en op elk terrein dwingende Overheid zorgen dat de praktijk der socialistische politiek gelijk is aan hare theorieën.

Doch we hebben groote vreeze, dat als die socialistische toekomststaat eens gesticht wordt — wat we nog niet gelooven — dat dan de ten top gevoerde dwingelandij zelfs de meest overtuigde socialisten zal afschrikken, en dat ze heel spoedig zullen terugwenschen een toestand als waarin we ons thans bevinden, natuurlijk met de noodige verbeteringen, die echter ook nu worden aangebracht, maar toch ook onmogelijk bij wetboeken vol uit de lucht kunnen vallen.

Maar keeren we terug tot onze armen. Ze zijn er altijd geweest, van overoude tijden af, armen door, en armen zonder eigen schuld.

Doch deze onderscheiding legt geen gewicht in de schaal voor hem, die voor Gods Woord buigt. Daarin wordt die onderscheiding ook niet gemaakt.

In de Mozaïsche wetgeving treffen we vele bepalingen

aan, die ten doel hebben zwakken en vreemdelingen te beschermen. Maatregelen worden genomen voor het bijeenhouden van het stamgoed en tegen het geheel verarmen der familieleden; den armen worden zekere rechten toegekend op het goed van een ander, zooals tijdens den oogst het recht om aren te lezen. „Door deze bepalingen wordt het volk de verplichting opgelegd om te helpen; de bezittingen behooren Gode toe als den waren eigenaar; de eigenaars hebben ze dus als rentmeesters Gods te beheeren. Ook in het oud-Germaansche recht kent men het beginsel der wederkeerige trouw en hulp. Bij groote rampen moet men elkander bijstaan, en de arme heeft zekere rechten op de vruchten der marken.

„De Christelijke kerk, heeft zich, vooral gedurende de middeleeuwen, met de zorg voor de armen belast, door het geven van aalmoezen, het stichten van allerlei gebouwen en inrichtingen voor behoeftigen; en zij gaat daar nog steeds meê voort.” (Onze Constitutie. Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman.)

Maar nergens wordt er onderscheid gemaakt tusschen armen zonder, en armen door eigen schuld.

Strikt genomen moest er in eene Christelijke maatschappij geen armoede zijn.

Als ieder ook op het punt van armenzorg de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan toepaste, dan zou er natuurlijk geen beroep noodig zijn op de Kerk of op de Overheid. Maar ten eerste is de Kainsuitroep: „Ben ik mijns broeders hoeder!” veelvuldiger, dan zelfs de bekendheid met bovengenoemde gelijkenis, en ten andere zijn de maatschappelijke toestanden te zeer veranderd, zoodat zeer velen niet in de gelegenheid of bij machte zijn voldoende hulp aan te brengen.

Nu kan men bij armenzorg uitgaan van tweeërlei standpunt. Men kan deze gronden op de roeping der Overheid

om ook te zorgen voor hare armste onderdanen, of men kan armenzorg beschouwen als den plicht van ieder Christen, waartoe de Heilige Schrift hem roept.

Op het eerste standpunt stonden de Romeinen, die ook wel veel voor „het volk” deden, maar dit bekostigden uit de schattingen, die uit de aan Rome onderworpen provinciën in de Staatskas vloeiden. Dit was dus wel weldadigheid, doch niet voortvloeiende uit de verplichte liefde tot den naaste, waarop de Christelijke Kerk deze fundeert.

De Christelijke Kerk heeft dan ook van de eerste tijden tot nu toe de armenzorg gerekend tot haar gebied te behooren, en het diaconaat dateert dan ook uit de eerste jaren na Christus' hemelvaart.

We kunnen nu niet beter doen, dan over te nemen wat op het Sociaal Congres van 1891 door Dr. W. Geesink over den dienst der barmhartigheid is gerapporteerd.

Dienst der barmhartigheid.

I.

Als beginselen stelt de Schrift aan den dienst der barmhartigheid in enger zin, of het diaconaat:

a. niet de armoede de wereld uit te helpen, maar de armen van dit kwaad zooveel mogelijk af te helpen, het op zijn minst te verzachten;

b. niet tot armen, die hun leven niet langer kunnen onderhouden zich te beperken, maar ook tot werklieden, die door bijzondere omstandigheden niet in staat zijn, hun stand op te houden, zich uit te strekken;

c. niet armoede te bestrijden alleen, maar ook armoede te voorkomen;

d. door zijn hulp den arbeidszin niet te verslappen, maar eer te sterken;

- e. niet slechts de leden der kerk, maar ook die buiten staan te helpen ;
- f. het algemeen priesterschap der geloovigen of den dienst der barmhartigheid in ruimer zin, niet te miskennen, maar juist tot zijn recht te doen komen ;
- g. de mystieke eenheid der kerk door samenwerking in haar organen te doen uitkomen.

II.

Om aan deze beginselen, meer dan nu geschiedt, te beantwoorden moet het diaconaat:

- a. door raad en leiding, door overleg met hen, die werk kunnen geven, door werkverschaffing of voorschot, zinkenden gezinnen te hulp komen ; hierbij steeds zorgende, dat niet, zij het ook opzettelijk, den winkelstand, de kleine industrie enz. onbehoorlijke concurrentie worde aangedaan ;
- b. kranken, idioten en krankzinnigen zoo noodig in diaconale inrichtingen verzorgen ;
- c. weezen en ouden van dagen zoo min mogelijk door middel van groote stichtingen, maar door opueming in het huisgezin te hulp komen ;
- d. kinderen van armen, niet door diaconie- of armen-scholen, maar door middel van suppletie, aan onderwijs helpen ;
- e. aan armen voegzame woningen verschaffen ;
- f. zich met den arbeid der particuliere barmhartigheid in contact stellen ;
- g. in plaatselijke, provinciale en nationale samenwerking der diaconieën sterking en kracht zoeken, zoodat staats-armenzorg tot een minimum kan teruggebracht worden.

Ook Patrimonium wil, dat de armenzorg uitga van *de liefde Christi* door zijne kerk of particulier initiatief, daar

deze anders den werkman vernedert. (art. 9. Sociaal program van 1894).

Dat is immers zoo: Wie doordrongen van de liefde *Christi*, en dus zich slechts beschouwende als rentmeester van diens goederen, den arme helpt, dien God op zijn weg voert, doet dat als broeder of zuster, die, meer met aardse goederen gezegend, een hulpbehoevende ondersteunt op zijn moeilijk pad, *niet* om gedankt te worden, of geprezen of benijd, maar om alzoo de wet van Christus uit liefde tot Hem te vervullen. Daarom ook zal dan zelfs de rechterhand niet mogen weten, wat de linkerhand doet.

Onze huidige Armenwet gaat uit van het beginsel, dat slechts bij volstrekte onvermijdelijkheid eenig burgerlijk bestuur onderstand aan armen verleen mag. De wet verwijst eerst naar kerkelijke of andere instellingen van weldadigheid, maar in de uiterste noodzakelijkheid verwijst zij toch naar zichzelf, om te helpen, als nergens anders hulp is te krijgen. Dat is ook goed. Als de arme weet, dat steeds steun van overheidswege te verkrijgen is, dan verslapt dit zijne energie, zijne geestkracht om zich te verheffen uit zijne armoede, om zich te ontworstelen aan zijne ellende. En evenzoo wordt daardoor de consciëntie der bezitters verhard. 't Is immers zoo gemakkelijk en zoo goedkoop de armen te verwijzen naar de Overheid, naar de algemeene kas, waartoe ieder naar vermogen bijdraagt. En zoo wordt dan het vrijwillig en uit liefde geven al meer afgewend, en de weldadigheid, één onzer Christelijke en maatschappelijke deugden, nagelaten, zeer tot eigener en anderer nadeel.

Het beginsel der wet is dus voortreffelijk, maar ééne moeilijkheid wordt door de bestaande wet niet behoorlijk opgelost: het gebrek aan onderlinge samenwerking der particulieren en der onderscheidene instellingen van weldadigheid. Er wordt in ons vaderland betrekkelijk veel „ge-

geven", maar toch wordt ook menigmaal niet gegeven, uit vrees, dat de gave niet goed zou worden besteed.

We behoeven daarvan geen voorbeeld te noemen: ze zijn voor het grijpen de gevallen, dat er gebedeld wordt zonder noodzaak, uit luiheid of omdat het beroep van bedelaar soms een zeer winstgevend zaakje kan zijn. En wat is nu daarvan het gevolg? Dat de ware armen dikwijls worden verwaarloosd, dat men hen wantrouwt en hun niet geeft, uit vrees dat de gaven misbruikt zullen worden.

Dat is te betreuren, maar het is zoo: de armoede bestaat en de arme moet geholpen worden. Maar nu behoort het tot de roeping der Overheid deze armenzorg te steunen en mogelijk te maken, niet in de eerste dagen door geldelijke bijdragen te leveren, maar door zoodanige wettelijke regeling, dat er eenerzijds niet te veel en anderzijds niet te weinig gedaan worde, dat er onderling verband en samenwerking kome tusschen de personen en lichamen, die zich met de armenverzorging inlaten.

De regeling dezer zaak is niet gemakkelijk. Wij, Nederlanders, beroemen ons nog al eens op onze vrijheid boven die van de ons omringende volken, en al heel spoedig zal iemand ons toevoegen: „Als ik nu een arme een aalmoes geven wil, wat heeft daar een ander, wat heeft daar de Overheid mede te maken?"

Doch men bedenke daarbij, dat het hier geen kwestie is van de verzorging van één of van enkele armen, maar dat het hier geldt de verzorging van duizenden en tienduizenden, die hulp van noode hebben en die hulp ontvangen uit fondsen, welke meestal niet toereikend zijn om zelfs maar in de noodzakelijkste behoeften te voorzien.

De groote moeilijkheid voor den armenverzorger is, om te weten of er, en hoe groot de nood is. En nu kan ieder voor zich eens een uitverkorenen hebben, dien hij wil vooruithelpen; goed, dat is te prijzen; maar dat is geen armenzorg.

Deze maakt geen onderscheid tusschen vrienden en vijanden — ze behoort dat onderscheid ten minste niet te maken — maar ze helpt na nauwgezet onderzoek op de beste wijze, den een zus, den ander zoo.

Men wete toch wel: armenzorg heeft niet alleen tot doel hier of daar een of meer personen of gezinnen van den hongerdood te redden; het terrein van den dienst der barmhartigheid is, ook volgens Dr. W. Geesink veel uitgebreider. (Zie het hiervoorgaande rapport van het Sociaal Congres).

En om nu dit doel te bereiken, is samenwerking noodig, zoodat niet de een veel krijgt, en een ander onder gelijke omstandigheden weinig; zoodat niet een onwaardige ondersteund wordt en een eerlijke arme verwaarloosd.

In deze gevallen is *Overheidsbemoeiing* wel gerechtvaardigd. De Overheid moet de armenzorg zooveel mogelijk aan particulieren en de Kerken overlaten; maar in het algemeen belang, in het belang zoowel van de gevers als van de armen is het noodig, dat de Overheid hier ingrijpe, meer dan ze tot heden doet. Op dit terrein is nog al een en ander voor den Wetgever te verbeteren.

We wijzen ook op de bedelarij en landlooperij. Het is goed, dat bedelen verboden is, en dat landloopers worden geweerd. Onder allerlei voorwendsels dringen bedelaars, vooral op het platteland, de huizen binnen en dwingen de bewoners door dreigementen tot geven of tot koopen van hunne waren, die zij om den schijn te redden bij zich hebben. Landloopers zijn soms de schrik van eene gansche streek.

Op zich zelf is bedelen en landloopen wel niet iets ongeoorloofds; het is althans geen misdrijf. Maar waar er zoo schandelijk veel misbruik van wordt gemaakt, is het noodig daartegen bepalingen te maken, daar anders de maatschappelijke toestanden zeer zouden verachten.

Maar juist omdat bedelen en landloopen op zich zelf

geen misdrijf vormen, mag de Overheid dit niet verbieden, of zij moet daarbij zorgen dat die lieden op andere wijzen in hunne behoeften kunnen voorzien, door hen b.v. in de gelegenheid te stellen werk te verrichten. Slechts zij die niet werken willen, zijn strafbaar.

Ook in deze gevallen is het noodig, dat de overheid leiding en steun verstrekke, opdat de 'armenzorg beter tot haar recht kome, de eerlijke armen meer ondersteund worden, de deugnieten en luiaards gesignaleerd en voor ondersteuning voorbij gegaan worden, en vooral de plattelandsbevolking rustiger kunne wonen.

ARTIKEL XII.

De neiging om de verdediging des lands te verwaarloosen wenschen wij, binnen de perken der finantiële krachten van het volk, met kracht bestreden te zien. Ook de verdediging der koloniën dient ernstig te worden voorbereid.

In dit korte artikel is het beginsel der Christelijk-Historische partij uitgedrukt met het oog op de verdediging des lands. En men mete nu naar de beknoptheid niet af, de waarde welke door die partij daaraan gehecht wordt. De landsverdediging toch kost ons vaderland eene ontzaglijk groote som gelds. Van de 167 millioen gulden waarop de landsuitgaven voor 1904 zijn begroot, heeft *Oorlog* noodig meer dan 26 en een half millioen en *Marine* ruim 17 millioen. Bijna het vierde deel van al de inkomsten van het Rijk wordt besteed aan de landsverdediging.

Besteed, zeggen wij, maar anderen zeggen: *weggeworpen*.

Wat is nu het juiste woord? Wij gelooven het eerste. En we hebben onze gronden daarvoor.

De geschiedenis, zoowel de gewijde, als de ongewijde, stelt ons in het gelijk.

Niet steeds was het de sterkste, die overwon. De kinderen Israëls, Egypteland en het diensthuis verlatende, waren

sterker dan hunne overheerschers; de driehonderd van Gideon overwonnen hunne tegenpartij; Simson alleen was een leger waard; en eene halve eeuw nadat de Filistijnen zelfs alle smeden uit Israëel hadden verwijderd, en er geen zwaard was dan bij Saul en Jonathan, waren de Israëlieten het overheerschende volk.

Het „volkje van boter” glipte tusschen des wreeden Alva's handen door, en verkreeg 80 jaar later eervolle en voor Spanje vernederende vredesvoorwaarden.

In 1672, toen het volk redeloos en de regeering radeloos was, en het land reddeloos scheen tegenover de vereenigde macht van Frankrijk en Engeland, verloren we geen voet gronds.

En nadat een eeuw geleden in den Franschen tijd ons volk uit de rij der natiën voorgoed scheen geschrapt, is het toch weer tot een zelfstandig volksbestaan gekomen, en dat niet alleen: het is daartoe gekomen één van zin, in de volle overtuiging, dat het nooit beter wonen was, dan onder eigen regeering in de schaduw van den Oranjeboom.

Dat alles, al die opofferingen, al die strijd, heeft zorg, goed en bloed gekost, en toch was en bleef steeds de meening des volks: Geen beter wonen dan in eigen huis, of korter nog: Oost, West, thuis best!

Is het wonder? Een volk, dat bij een ander volk wordt ingelijfd en alzoo ten doode wordt opgeschreven, wordt gedwongen te gehoorzamen aan vreemden, die dat zwakkere volk naar willekeur kunnen minachten en trappen, en het bezigen voor vreemde belangen, niet met zijne eigen belangen samenvallend, en die het drukken onder lasten, zwaarder en moeilijker te dragen, dan die het onder zijn eigen bestuur te dragen had.

En waar heel de geschiedenis daarvan voorbeelden geeft, meenen wij met grond te mogen beweren, dat het geld aan de landsverdediging besteed, niet is weggeworpen.

Wie baas wil blijven in eigen huis voorziet het van sloten en grendels, en schaft zich bij dreigend gevaar een vuurwapen aan om te dreigen, of, als het noodig is te schieten.

Hij voelt zich in eigen woning als in een kasteel, ook tegenover sterkeren dan hijzelf, omdat hij weet, dat hij het recht aan zijne zijde heeft, en wie voor zijn recht strijdt, heeft dubbele kracht, en zal zegevieren al is het niet op onzen tijd en onze wijze. Zelfs de molenaar van Sans-Souci bleef, zich aan zijn recht vastklemmende, de overwinnaar, en ook thans nog is zijn oude molen in het keizerlijk park te Potsdam een bewijs, dat in de wereld eindelijk recht boven macht gaat, mits men dat recht wil verdedigen. Dat is zoo bij personen, maar ook bij volken. We gaven daarvan reeds voorbeelden, en wie ons spottend mocht vragen: „Maar is de rechtvaardige strijd der Boeren in Zuid-Afrika tegen Brittanje dan niet een voorbeeld van het tegenovergestelde”, dien antwoorden wij: „Zijt gij verzekerd dat het thans zegevierende Engeland daar nu zijn laatsten strijd gestreden heeft, of is het ook niet uwe meening, dat deze oorlog het denkbeeld van een *vrij, vereenigd Zuid-Afrika* op den voorgrond heeft geplaatst, en dat in den eerstkomenden strijd voor dit beginsel het trotsch Brittanje de nederlaag zal lijden?”

Immers dit laatste is ook uwe overtuiging!

We meenen alzoo te hebben duidelijk gemaakt, dat de verdediging des lands noodig is in het belang der ingezetenen, en dat ze met de feiten uit de geschiedenis vóór ons, mogelijk is. Ja, wij meenen zelfs, dat het een eisch is voor ieder Christelijk-Historische om zijn vaderland in staat van verdediging te brengen en te houden, en desnoods — wat God verhoede — mede te werken om den vijand te keeren.

Gods voorzienigheid, en niet het toeval, heeft ons dit land ter woning gegeven; we vonden hier vrijheid van geweten, we genoten hier vele voorrechten boven andere volken, we voelden ons hier reeds sedert eeuwen thuis onder onze

eigene regeering. Dat moeten we op prijs stellen, als een voorrecht blijven achten, en het ons van God geschonken vaderland zoo noodig verdedigen tegen ieder, die er de hand naar uitstrekt.

Wij stemmen immers in met den dichter, als hij zegt:

Gij hebt, o albestierend Koning!
 De plaats bestemd voor ieders woning,
 Den kring, waarin hij werken moet,
 De macht bepaald der zegeningen,
 Die wij uit uwe hand ontvingen;
 En al, wat Gij bepaalt is goed.

Er bestaat eene neiging om de verdediging des lands te verwaarloozen. Let wel: het Christelijk-Historisch Program spreekt wel over de *verdediging* des lands, maar over *aanvallen* rept het niet.

Dat ligt ook geheel in de lijn onzer historie. Slechts in een zeer enkel geval heeft onze Regeering een ander volk den oorlog *verklaard*, en is daarom *aanvallend* opgetreden. In de lange rij van oorlogen door de Nederlanders gevoerd, waren wij steeds de partij, die aangevallen werd, en zich alzoo verdedigen moest. In 1658 alleen moesten wij tegen Zweden aanvallend optreden om onzen handel te beschermen.

Maar van de politiek, vroeger en ook nu nog door de groote mogendheden gedreven, de z. g. expansie- of uitzettings-politiek, wil het Program niet weten. 't Is er ons niet om te doen ons vaderland ter wille van handelsbelangen of iets dergelijks grooter te maken: dat zou met onze betrekkelijk kleine krachten *voor ons alleen* ook eene dwaze en roekelooze onderneming zijn, doch in verbond met eene andere mogendheid was de mogelijkheid van expansie niet uitgesloten. Dit denkbeeld werpen we echter verre van ons: ook hier geldt het gebod: Gij zult niet stelen.

Maar daarom zijn we nog niet geneigd om de verdediging onzes lands te verwaarloozen.

Dat doen wel de onverschilligen, de beginselloozen, die zeggen: „Waar ik het goed heb is mijn vaderland!” en die geen hand zouden willen uitsteken tot verdediging des lands, in de valsche meening, dat het overal beter is dan hier.

Dat doen wel waanwijzen, opgeblazen, die meenen, dat het behooren tot een groote natie zooveel meerdere voorrechten medebrengt, of zooveel deftiger is. Inmiddels leven ze hier en verdienen hier hun brood. Ze genieten van de lusten, en minachten tegelijkertijd het land, dat hen voedt, terwijl ze tevens het nationale leven trachten te verzwakken. Waarom bezorgen ze hun verhuisbiljet niet ten raadhuize van Berlijn of Parijs? Dan waren wij ze kwijt tot ons groote voordeel, en dan hadden zij hun zin.

Tegenover, deze beginselloozen, staat de sociaal-democratische arbeiders-partij, die er wel degelijk het beginsel op na houdt, de verdediging des lands te verwaarloozen.

De oorlog, zeggen zij, is een noodzakelijk gevolg van het kapitalistische stelsel; de wereldvrede is alleen mogelijk in eene socialistische maatschappij; het militarisme is ook hier een groot struikelblok voor het bekostigen van noodzakelijke sociale hervormingen, en daarom moet het proletariaat de politieke macht veroveren, en is het socialisme tegenstander van het staande leger, en dringt het aan op invoering van algemeenen weerplicht, die de persoonlijke en geldelijke lasten zal verminderen en het klasse-karakter van het leger, als instrument der bezitters tegen de arbeiders, zal wegnemen of temperen.

Nu gelooven wij, dat de oorlog, een gevolg der zonde, zal blijven zoolang de wereld bestaat, ook in de socialistische maatschappij. Maar bovendien, daar ons beginsel medebrengt ons vaderland in tijd van nood te verdedigen, meenen wij het niet zonder leger te kunnen stellen, en dat *niet* een

leger voor den vorm, maar zoo sterk en degelijk als wij bekostigen kunnen; geen parade-leger alleen, maar geschikt om den vijand te weerstaan. Onze soldaten moeten weten, dat als zij den vijand ontmoeten, zij hem met gelijkwaardige wapenen of zelfs nog betere te keer gaan. Dat geeft moed, dat geeft zelfvertrouwen. Weten daarentegen onze landsverdedigers, dat zij al reeds lang in het vuur zijn, als ieder schot door hen gelost vóór den vijand in het zand komt, en geen doel treft, dat hunne officieren in bekwaamheid achterstaan bij die des vijands, dan is onze zaak reeds half verloren. Goede wapenen, goede leiding en tucht, als gevolg daarvan zelfvertrouwen, en vertrouwen op God en het goed recht, dat doet zegevieren ook op machtiger vijanden.

Doch hierop gaan we niet verder in.

Vast staat, dat het Christelijk-Historisch Program het niet alleen uitspreekt, dat de verdediging des vaderlands noodig is, maar dat het ook op een gevaar wijst, dat langzamerhand grooter afmetingen aanneemt: namelijk op den *staatsgevaarlijken*, den *heilloozen* invloed van hen, die om welke reden dan ook, de verdediging des lands willen verwaarloozen. Het Program wenscht met kracht dat beginsel te bestrijden, en terecht. Deed het dit niet, dan kon het geen Christelijk-Historisch Program genoemd worden. Immers spreekt onze historie vele malen van de verdediging des lands tegen Spanjaarden, Engelschen en Franschen, en juist de dagen van onze grootste krachtsontwikkeling bij het verdedigen van den vaderlandschen bodem, vormen de schoonste bladzijden uit onze geschiedenis. Heel onze historie roept het ons toe: Verdedigt U, spaart geld, goed, noch leven voor de heilige zaak der vrijheid en voor uw goed recht, en God zal u helpen!

En daarentegen zijn *die* bladzijden onzer geschiedenis het droevigst, waar zij verhalen hoe de natuurlijke beschermers werden gewantrouwd, geminacht en verjaagd, en vreemden

als vrienden werden ingehaald, terwijl deze zich kort daarop als overheerschers ontpopten.

Alzoo geen verwaarloozing, maar ook geene vertroeteling der landsverdediging. Als echte bewoners van een waterland, moeten wij ook bij 's lands defensie getrouw blijven aan het waarschuwend spreekwoord: Niemand springe verder, dan zijn stok lang is. Wie dezen raad in den wind slaat, komt in 't water terecht, en als onze Regeering dit spreekwoord niet toepast bij de uitgaven voor leger en vloot, komt dit haren onderdanen te staan op een aanmerkelijk verhoogd percentage op de belastingen, of — wat aan de zaak niet veel verandert — op een groote staatsschuld, waarvan toch door de belastingschuldigen ook rente en aflossing moeten betaald worden.

Onze uitgaven voor 's lands verdediging moeten blijven binnen de perken der finantiële krachten van ons volk. Slechts het noodige dient aangeschaft, het overbodige late de Regeering achterwege.

Nu is het de voornaamste taak onzer volksvertegenwoordiging bij de behartiging van 's lands defensie-belangen om het noodige en het overbodige te onderscheiden. In den wedstrijd der groote mogendheden om de uitgaven voor leger en vloot op den spits te drijven, mogen we niet meedoen. Maar wat blijkt noodig te zijn, moet er ook komen, doch over dat noodige loopt juist het verschil.

Intusschen vergeete men niet, dat onze behoorlijke wapening andere volken van aanvallen terughoudt, uit vrees, niet voor ons, maar voor een algemeenen oorlog.

Onvoldoende bewapening en verdedigbaarheid stelt, bij de eerste de beste verwikkeling, ons land bloot aan inlijving, geheel of gedeeltelijk, of aan verdeeling; en wie uit vaderlandsliefde daartegen niet opkomt, bedenke dat zulk eene inlijving onze militaire lasten zeer aanzienlijk zou verhoogen.

Voor al in den laatsten tijd gaan stemmen op om *meer*

stelselmatig bij Oorlog en Marine te werk te gaan, en aan de telkens wisselende Ministers wordt vaak geweten, dat de verdediging des lands zoo kostbaar is.

Doch het is zeer moeilijk om een *goede* nationale-militiewet te maken met een Kamer, die op dit gebied vrijwel op een Poolschen landdag gelijkt, en onze Vestingwet doet zeer betwijfelen of regeling dezer zaken voor een reeks van jaren wel zooveel beter is.

De hooge kosten van Oorlog en Marine worden vooral veroorzaakt door het telkens wijzigen en verbeteren der aanvalsmiddelen. Willen we niet zoo goed als weerloos zijn, dan moeten we daarmede rekening houden. Daarom kan geen aangenomen stelsel ons Oorlogs- en Marine-budget verminderen.

Ook nog op andere wijzen dan door goede zorgen aan het leger en de vloot te wijden, kan de verdediging des lands worden in de hand gewerkt. We willen hier nog in het kort op wijzen.

Voor eene goede landsverdediging is noodig:

1. Versterking van het rechtsbesef;
2. Bevordering van de kennis onzer historie;
3. Bevestiging onzer volksvrijheden;
4. Eene ervaren diplomatie.

Wat punt 1 en 2 betreft: de arbeid daarvoor begint reeds op de school. Tal van voorbeelden zijn er in de geschiedenis, dat een volk welks rechten werden vertreden door binnen- of buitenlandsche overheerschers naar de wapenen greep, en sterk door recht, eene roemrijke overwinning bevocht. Ons volk, te beginnen met de hope des vaderlands, moet er op gewezen worden, dat macht nooit boven recht mag gaan, dat onrechtmatig handelen verkeerd is, en dat ook wij de verkregen rechten op ons eigen land moeten verdedigen. Ook op politiek en sociaal gebied moet dat rechtsbesef zóó sterk ontwikkeld zijn, dat we nooit onze eigene verkeerde

daden moeten trachten goed te pleiten om onze tegenstanders te kunnen treffen: we moeten ook voelen voor *hun* recht. Maar dan zullen onze mannen ook veel beter dan thans moeten leeren dat zonder ijzeren tucht, zonder onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan den chef, geen flinke verdediging mogelijk is, en dat, om in den oorlog als één man te kunnen optreden, men daartoe in vreedstijd zich moet hebben geoefend.

Dan zullen bij het eventueel uitbreken van een krijg de mannen van alle richtingen meer schouder aan schouder staan, wetende dat zij gezamenlijk strijden voor het ééne groote belang: het vaderland, hun vaderland, het land dat hen en hunne vaders voedde en vele voorrechten schonk, te verdedigen tegen den aanrander van hunne gemeenschappelijke rechten.

Punt 3, de bevestiging onzer volksvrijheden, is ook van groot belang. Hoe meer persoonlijke vrijheid men geniet, hoe minder lust men gevoelt om van nationaliteit te veranderen. En onze persoonlijke vrijheid is groot, vergeleken b.v. bij die onzer Oostelijke bureu. De staaltjes, die zoo nu en dan daarvan gepubliceerd worden, doen ons waarlijk niet verlangen Duitscher te worden. We herinneren er aan, om welke kleinigheden men daar wegens majesteitsschennis of „grober Unfug” langdurige gevangenisstraf kan oploopen, en hoe men ironisch spreekt van de drie plichten, die er slechts voor een Duitscher bestaan: „Soldat werden, Steuer zahlen und Maul halten.”

Dat „Maul halten” zou voor ons Nederlanders een moeilijk te vervullen plicht zijn, maar zich daarin te oefenen is een verdienstelijk, vaderlandslievend werk.

Zeker is het echter, dat wij in de bevestiging onzer volksvrijheden een uitstekend middel hebben om ons nationaliteitsgevoel te versterken.

Dat eene ervaren diplomatie, bekwame vertegenwoordigers der regeering in het buitenland, zeer medewerken tot het

behoud des vredes en tot de geregelde afwikkeling van internationale geschillen, is licht te begrijpen. Hoe velen worden er b.v. ook in Engeland zelf niet gevonden, die het den Hoogen Commissaris voor Zuid-Afrika nooit zullen vergeven, dat hij het meest heeft bijgedragen om het oorlogsvuur in Zuid-Afrika aan te wakkeren, dat vuur hetwelk ook zoovele zonen van Albion blakerde en schroeide en doodde!

Zulk een optreden vermindert de liefde voor het vaderland en schaadt de verdediging.

Ten slotte rest ons nog de aandacht te vestigen op de laatste alinea van artikel 12: De verdediging der koloniën dient ernstig te worden voorbereid.

Over onze koloniën zelf handelt artikel 14 van het Christelijk-Historisch Program. Thans dus alleen iets over hunne verdediging.

Ieder, die de Christelijk-Historische beginselen is toegedaan, behoort zijne verplichting om eigen vrijheid en die zijns vaderlands te verdedigen, te gevoelen. Maar bestaat die verplichting ook ten opzichte van onze koloniën in Oost- en West-Indië?

De Grondwet beantwoordt deze vraag ontkennend en Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman zegt er van in „Onze Constitutie”: „Het gaat niet aan de kinderen onzes volks bij de wet te dwingen hun leven bloot te stellen voor de uitbreiding van koloniën, waar wij ons gezag voornamelijk ter wille van onze handelsbelangen hebben gevestigd. Nochtans dient niet uit het oog te worden verloren, dat Indië thans een stuk van ons zelf is geworden, en dat, willen wij niet als roovers optreden, wij hebben te erkennen, dat wij tegenover Indië groote verplichtingen van zedelijken aard hebben na te komen, waarvoor wij ons ook als natie opofferingen hebben te getroosten.”.

Onze koloniën zijn geen deel van ons Rijk, maar behooren aan het Rijk. *Niet* het Rijk-zelf heeft ze veroverd, maar

met de verplichtingen er bij behorende, overgenomen van twee maatschappijen: de Oost- en West-Indische Compagnieën.

En dat Rijksbezit van thans is verre van gering te achten of te versmaden. Wie met de geschiedenis van den dag bekend is, weet, dat er bij de groote mogendheden tegenwoordig een streven bestaat om het koloniaal bezit uit te breiden langs vredelievenden weg, of kan het niet anders, door middel van wapengeweld. Veel behoeven we daar niet over te zeggen: Amerika, Engeland, Frankrijk, Duitschland, Italië en Japan, zij alle doen wat ze vermogen om een stukje van het nog onverdeelde en onbeheerde gebied machtig te worden, en zelfs waar de heerlijke rechten twijfelachtig zijn, of niet voldoende worden gehandhaafd, zijn die mogendheden er bij om hunne beschermende (?) armen over zoo'n gebied uit te breiden, zelfs ten koste van hevigen strijd.

Doch ons koloniaal bezit heeft rechten van eeuwen-her, en tot voor ruim een eeuw is dat bezit ons niet betwist, en zelfs de groote koloniale slok-op, Engeland, stelde ons na den Franschen Tijd weder in het ongestoord bezit onzer koloniën.

't Is ons thans eene eer vermeld te zien, dat Nederland is de tweede koloniale mogendheid der wereld. Als land zonder koloniën beteekenen we bitter weinig. Onze bezittingen zijn ons eene eer; ze verhoogen ons prestige, ze doen ons nog, dank zij de activiteit onzer voorvaderen, eene eervoller plaats in den Statenrij innemen, dan wij anders zouden bekleeden, en we moeten ons daarom ook opofferingen getroosten. Doen we dit laatste niet, dan weten we, dat er tal van benijders zijn, die gaarne onze taak overnemen, wetende, dat hun belang medebrengt koloniën te hebben, en vooral zulke rijke, productieve landen als wij thans bezitten.

Men begrijpe nu wel, dat de militaire macht, die voort-

durend in onze koloniën aanwezig was en is, daar nooit, behalve bij den veroveringsstrijd der 16e eeuw, dienst heeft moeten doen om die koloniën tegen een Europeeschen aanvaller te verdedigen, om de eenvoudige reden, dat tot vóór eenige tientallen van jaren de mogendheden nog niet het groote belang van koloniaal bezit inzagen. Het koloniale leger en de vloot verrichtten er slechts politiedienst, moesten er nu en dan optreden om het prestige van het moederland te handhaven, de ernstig verstoorde orde te herstellen, en soms ook optreden tot tuchting van inlandsche volken, die zich niet ontzagen aan handel, scheepvaart en verkeer groot nadeel toe te brengen. Het is dus zeer natuurlijk, dat het Christelijk-Historisch Program spreekt, niet van voortzetting, maar van voorbereiding van de verdediging onzer koloniën. Als we onze koloniën willen behouden, dan zullen we middelen moeten beramen om ze te verdedigen, voornamelijk voor Java en Sumatra: de eilanden, die ons het best bekend zijn, en wier schier onuitputtelijke schatten de uitgaven voor verdediging meer dan waard zijn. Nu is het best mogelijk, dat in vele jaren nog geene begeerige hand zich naar Oost-Indië zal uitstrekken. Van alle zijden is Nederlandsch Oost-Indië wel omgeven door Engelsche, Duitse en Amerikaansche bezittingen, terwijl ook Japan door de verovering van Formosa reeds de uiterste grens van Indië heeft bereikt, maar als bufferstaat heeft een goed geregeerd, tevreden en welvarend Nederlandsch-Indië, dat daar maar niet weerloos ligt voor den eerste den beste, die het in bezit wil nemen, alle reden van bestaan. Zeer zeker zou het voor ééne der groote mogendheden geen al te groote bezwaren opleveren Nederlandsch-Indië in te palmen, maar de lust daartoe vergaat aan elk hunner bij de wetenschap, dat om dien rijken buit niet gestreden moet worden tegen het kleine Nederland alleen, maar dat bij de minste poging, een wereldstrijd zou ontbranden tusschen de groote macht-

hebbers der wereld, vreeselijker dan er ooit een is gevoerd. Dat schrikt af van eene poging tot verovering, en dat te meer, waar Insulinde door ons verdedigd wordt.

Hoe dat bij de groote oppervlakte en onze betrekkelijk kleine middelen mogelijk is?

Ten eerste: door onze levende en doode verweermiddelen aldaar, zoowel te water als te land, zooveel mogelijk in goeden staat te houden; door een plan van verdediging, aanvankelijk voor Java, te ontwerpen en tot uitvoering te brengen; door te zorgen, dat zoowel de civiele als de militaire overheden van de topographische gesteldheid van alle deelen des Archipels uitstekend op de hoogte blijven.

Ten tweede: door zooveel mogelijk alle volken van den Archipel te doordringen van het denkbeeld, dat het nergens beter wonen is, dan in de schaduw van onze vaderlandsche driekleur. Dat denkbeeld moet er niet als een vernis opliggen, maar daarvan moeten de volken, waarover wij het bewind voeren, doordrongen zijn. Met voorbeelden uit de omgeving moeten wij het kunnen staven, dat Nederland geeft, wat alle andere koloniale mogendheden onthouden: bescherming voor ieder, die dat noodig heeft; recht, zonder aanzien des persoons, voor allen, of ze blank, bruin of geel zijn, en welken godsdienst ze ook belijden. Zoo is het nog wel niet overal, maar de bevolking van Nederlandsch-Indië moet weten, dat het moederland dat geven wil en kan, dat het streven der Regeering er op is gericht om bescherming, recht en maatschappelijken en zedelijken welstand te bevorderen, ook met opoffering van finantiëele voordeelen. Dan zal ook onder onze bruine broeders het besef levendig worden, dat de huidige toestanden een ideaal zijn, bij wat worden kon onder eene andere vlag, dan zal ook in onze Indiën de inlandsche bevolking zelve de grootste steun zijn bij de verdediging ervan en tegen de verovering door eenige andere Mogendheid.

ARTIKEL XIII.

Landbouw, handel en nijverheid hebben aanspraak op de zorg en den steun der Regeering, van wie verwacht mag worden, dat zij trachten zal datgene weg te nemen, wat deze bronnen van bestaan drukt.

Hier wordt alzoo gehandeld over de hoofdbronnen van bestaan, die er in ons land gevonden worden. Reeds op de schoolbanken leerden wij, dat vooral landbouw en handel ons land hebben groot gemaakt, en dat ook tegenwoordig nog daardoor het grootste deel der bevolking zijn bestaan vindt, terwijl de nijverheid, die door een aanzienlijk kleiner deel wordt beoefend, zich tegenwoordig zoowel in verschillende steden, als in Twente en Noord-Brabant meer en meer uitbreidt.

Landbouw en nijverheid zouden we kunnen brengen onder de groote rubriek van den *arbeid*. Daartoe behooren dan de werkzaamheden om te produceeren, voort te brengen de verschillende zaken, die de maatschappij gebruikt, of om die stoffen in bruikbaren toestand te brengen. Tot den *handel* rekenen we de werkzaamheden om die stoffen te brengen onder het bereik van den gebruiker.

Tot het gebied van den arbeid rekenen we in de eerste plaats landbouw, veeteelt, zuivelbereiding, vervolgens de

visscherij, met de daaraan verwante vakken als vischrookerij en zouterij, dan het mijnwezen, voorts alle ambachten en fabrieken, en eindelijk den loondienst.

Ook het gebied van den koophandel is uitgestrekt. We denken daarbij aan scheepvaart, effectenhandel, magazijnwezen, winkelarij en marskramerij.

Wie nu aandachtig nagaat hoevele en velerlei zaken dit artikel in den term „landbouw, handel en nijverheid” samenvat, zal inzien dat zich hier een terrein van bespreking voor ons opent, te groot om dat in deze korte toelichting te behandelen. Ten deele zelfs is dit gebied nog onbekend of zeer weinig ontgonnen land, en waar de ontginning en bewerking een aanvang hebben genomen, daar blijkt het dat er nog veel te doen of te verbeteren over blijft.

Voor al de landbouw is tot op dit oogenblik nog stiefmoederlijk door den wetgever bedeed.

De nijverheid en de handel, met inbegrip van de scheepvaart, zijn er beter aan toe. Doch tal van bezwaren en misstanden doen zich telkens weer voor, en ik heb maar op één klein wetje te wijzen, vóór eenigen tijd tot stand gekomen, de speetwet, om u te doen inzien, hoevele bezwaren het met zich brengt voor de Regeering om bij landbouw, handel en nijverheid over heel de linie zorgend en steunend op te treden. Nu meene men niet, dat het hoofddoel van den wetgever moet zijn *regelend* op te treden. Wie iets regelt, wil dit doen volgens een vastgesteld plan, dat hem het best dunkt. Hij zal dan ook ingrijpen in volgens hem verkeerde toestanden, en ook de op zich zelf goede toestanden zullen ter wille van de uniformiteit overgegoten moeten worden in den voor allen geldenden vorm.

Doch zoo'n regelend overheidsoptreden keuren wij af. Het strookt niet met onze natuur, en evenmin met den ontwikkelingsgang van onze maatschappij. Slechts waar bereiking van het goede doel alleen maar door eenheid van handelen

kan worden verkregen, is, volgens art. 8, dwang, regelende dwang noodzakelijk.

Neen, arbeid en handel moeten gesteund, beschermd worden door de Overheid. En nu vatte men dit ook al weer niet zóó op, dat de lagere klassen der bevolking steeds bij den wetgever een voorsprong moeten hebben op de hoogere standen. Als burgers van één land, als bouwlieden aan hetzelfde groote staatsgebouw staan zij gelijk: zij kunnen elkaar niet missen, op gevaar af dat er anders ernstige stoornis in den gang van zaken ontsta. Roep u even de wanorde en stoornis voor den geest, die er heerschten tijdens de jongste spoorwegstaking, toen op sommige hoofdstations de wisselwachters het werk staakten! Denk aan den toestand van welstand of verkwijning eener geheele fabrieksbevolking, naar mate de chefs zijn mannen van meer of minder verstand, energie of organiseerend talent! Stel u ook voor, wat er van een meesterstuk van bouwkunst terecht komt, als òf de bouwmeesters, òf eene klasse van ambachtslieden het werk staken! En daarom moeten die beide bestanddeelen der maatschappij op hun beurt, als dat noodig blijkt, deelen in de zorg en den steun van de Overheid. De lagere klassen zijn wel de zwakste als het aankomt op kapitaal en intelligentie, maar blijken de sterkste als het gaat naar getal, spierkracht of slimheid. En nu is dit juist de moeilijke roeping der Overheid om het politiek evenwicht tusschen deze deelen der maatschappij te bewaren; om te zorgen, dat waar links het gewicht verzwaard wordt, ook rechts het tekort aan gewicht worde aangevuld, opdat de schaal niet steeds blijve overhellen ten bate ééner klasse en tot groot nadeel des lands.

Op sociaal gebied is nu eenmaal de groote worsteling aangevangen tusschen werkgevers en werknemers, en de Overheid kan om het verloop van dien strijd te bespoedigen, en het getal der slachtoffers zoo klein mogelijk te makeu,

niet beter doen dan in de wet vast leggen wat op het gebied van handel en arbeid als regel tusschen partijen zal moeten gelden. Voor den handel en de scheepvaart is dat reeds eenigermate geschied, doch voor den arbeid is de oogst nog klein, doch we maken ons sterk, dat binnen niet te langen tijd het veld van den arbeid, met inbegrip van den landbouw, wit zal zijn om te oogsten.

Reeds in 1879 gaf Dr. Kuyper in „Ons Program” een stel titels op, waarover een z.g. „Wetboek van den arbeid” zou kunnen handelen.

We laten ze hier volgen.

I. Algemeene bepalingen. II. Van loon-contracten. III. Van de regeling van de loonen. IV. Van de uitbetaling der loonen. V. Van de emolumenten, VI. Van de werktijden en vrije dagen en uren. VII. Van schorsing van contract door arbeiderspersoneel. VIII. Van de invaliden van den arbeid. IX. Van het uitgesloten arbeiderspersoneel. X. Van de beveiliging tegen gevaar. XI. Van de boekhouding voor den arbeid. XIII. Van de gezellen. XIV. Van de meester-knechts. XV. Van den arbeid bij den landbouw. XVI. Van den arbeid in fabrieken. XVII. Van den arbeid op ambacht. XVIII. Van dienstboden en huisknechts. XIX. Van de gilden der meesters. XX. Van de gilden der arbeiders. XXI. Van de rechtbanken van den arbeid. XXII. Van verbreking van loon-contracten. XXIII. Van schade aan 's meesters goed. XXIV. Van dwang op medearbeiders uitgeoefend. XXV. Van samenzwering tegen den meester. XXVI. Van de livretten en getuigschriften. XXVII. Van coöperatieve vereenigingen. XXVIII. Van de politieke rechten der arbeiderscorporatiën. XXIX. Van de overheids-inspecteurs. XXX. Strafbepalingen.

Bij de overlezing dezer titels zal het den opmerkzamen lezer duidelijk zijn, hoeveel quaesties op dit gebied ter sprake komen.

Of alles kan worden geregeld in den geest, welken de zooveen genoemde titels ademen, laten wij in het midden; zeker is het, dat betere en schriftelijke regeling van de wederzijdsche belangen heilzaam zou werken. Zoowel patroon als arbeider moet zooveel mogelijk tegen moedwillige benadeeling of lichtvaardige behandeling worden beschermd.

Voorts verwijzen we hier nog naar hetgeen over dit onderwerp in art. 8 van het Christelijk-Historisch Program is opgemerkt.

Dat het ontwerpen en verdedigen van zulk een wetboek een reuzenwerk is, zal niemand ons betwisten dan wellicht een deel der sociaal-democraten, die meenen dat geen wet goed genoemd kan worden, dan die de loontrekkenden op allerlei wijze begunstigt. Een socialistisch wetboek van den arbeid zou natuurlijk uitgaan van de revolutionaire leus: Vrijheid, gelijkheid en broederschap van allen, zoo loontrekkers als loongevers, en eene wet daarvan uitgaande, zou beide partijen evenzeer benadeelen. De klassenstrijdtheorie, onder het motto: „Voor al nooit tevreden!”, zooals die thans door de sociaal-democraten gevoerd wordt, is hoogst verderfelijik voor het behoud van de goede verstandhouding onder alle rangen van ons volk. Ze bouwt hoge scheidsmuren tusschen hen, die gezamenlijk moesten arbeiden.

Het Christelijk-Historisch Program belijdt door het opnemen van art. 13, dat landbouw, handel en nijverheid nog gebukt gaan onder zware lasten, en dat het noodig is, die zoo mogelijk af te wentelen, maar zoowel van de schouders der werkgevers, als van die der werknemers.

Doch wij wijzen er met klem op, niet toe te geven aan de meening, dat alles verrot is en niets deugt op dat gebied. In de laatste kwarteeuw is reeds veel gedaan, al wacht ook nog veel op verbetering.

De toestanden zijn veel verbeterd, en waar ook de Christelijk-Historische partij streeft naar meerdere volmaking op dat gebied, daar waardeert zij het, dat niet alles daar meer een chaos is, maar dat kan worden voortgebouwd aan het werk van vroegere wetgevers.

ARTIKEL XIV.

In onze koloniale bezittingen behoort een onbaatzuchtige staatkunde te worden gevolgd. De regeering verloochene ook daar het Christelijk karakter der natie niet, maar bevordere de zending met wijsheid en beslistheid, verbeterde den rechtstoestand der inlandsche Christenen en trachte door opwekking van veerkracht en arbeidzaamheid den inlander te doen deelen in het partij trekken van de bronnen van welvaart, die onder zijn bereik liggen. Het onderwijs aan inlanders te geven, worde zooveel mogelijk aan den zendingsarbeid verbonden.

Als er één gebied is, waarvan ons volk moet zeggen: „Wij hebben gezondigd”, dan is het wel van Indië.

Wat Nederland is en bezit, heeft het voor een groot deel te danken aan zijne koloniën. Onze vaderen, handelaars als zij waren, zij hebben Indië uitstekend geëxploiteerd voor zich zelve, maar zich al heel weinig bekommerd om het welzijn der oorspronkelijke bewoners. Daarom is het een echt Christelijke eisch, waarmede het laatste artikel van het Christelijk-Historisch Program begint, om eene onbaatzuchtige staatkunde in onze koloniën te volgen. Doch aan dezen eisch is uiterst moeilijk te voldoen.

Wat komen zelfs vrome Christenen niet dagelijks te kort aan onbaatzuchtigheid; hoe moet dat dan wel gaan met eene Regeering, die een staatkunde toepast, die in den besten vorm toch nooit meer zijn kan, dan het in praktijk brengen van „zoo min mogelijk volks-egoïsme!” Vroeger handelden de Nederlanders ontzettend egoïstisch in deze streken; de O.-I. Compagnie ging aan het egoïsme van zichzelf en van hare dienaren te gronde, en de Nederl. Regeering, die vóór 100 jaar hare zaken overnam, heeft er zich meê in ruime mate aan bezondigd. We moeten echter niet vergeten, dat het „rechtsgevoel” zelfs het Christelijk, of beter nog het „kerkelijk”-rechts gevoelvroeger door onze handelingen slechts weinig werd beledigd en dat het een verblijdend teeken des tijds mag genoemd worden, dat thans bij het plegen van quantitatief *minder* onrecht, het rechtsgevoel *meer* beledigd blijkt te worden. Met-dat-al begaan wij in Indië tot op den huidigen dag nog een zee van onrecht, en kun-wij ons met het oog daarop voor de toekomst nog slechts eenigermate gerust gevoelen door de overwegingen: èn dat wij er ook nog een massa *nul* stichten, èn dat de omstandigheden onze in een verkeerde levensbeschouwing opgevoerde bestuurs-ambtenaren, vaak tot het begaan van bepaald *slechte* daden drijven.

Alle koloniaal bezit is in den grond „uit den booze”, en het is de zware straf, die op de zonden der vaderen rust, dat hunne nakomelingen niet los *kunnen* komen, van wat deze eenmaal misdeden door geweld en rechtsverkrachting.

Zoo zou voor ons het *loslaten* der koloniën grooter zonde zijn dan het *behouden* ervan, altijd: mits men bij dat behouden zich ernstig voorneemt, om de bezitting zoo onbaatzuchtig mogelijk te beheeren, en dat voornemen ook in toepassing brengt. De eisch in den aanhef van art. 14 is dus zeer terecht gesteld, volkomen in overeenstemming met de Chr. beginselen en, daar ze niet afdaalt tot in de omschrij-

ving van details, ook in overeenstemming met de beginselen der Christelijk-Historische partij, die verschil van inzicht toelaat op ondergeschikte punten, ja . . . dat verschil zelf nuttig acht: „uit de wrijving der gedachten wordt de waarheid afgeleid”.

Zoo kan men het volkomen eens zijn met den eisch van onbaatzuchtigheid en toch van meening verschillen waar het geldt: belasting-opbrengst in geld, of in producten, of in arbeid; grondbezit van de dorpsgemeenschap of van de dorpelingen afzonderlijk; maar moet men zich één gevoelen in onbaatzuchtigheid, waar het de vraag geldt of het moederland eventueele overschotten uit Indië aan zich mag trekken, dan wel of die in het belang van Indië zelf moeten worden besteed, ja zelfs kan men den eisch der onbaatzuchtigheid van harte zijn toegedaan en het toch niet alleen geoorloofd, doch zelfs rechtmatig achten, dat Indië meêdeelt in de lasten der gemeenschap, zoover die van internationalen aan zijn, daar waar het toch ook mee geniet van de lusten aard Neêrlands internationale betrekkingen verbonden.

De *uitbuiting* van Indië, niet alleen door den Staat, maar ook door de particulieren, moet echter krachtens dezen eisch fel worden bestreden; ongeoorloofde veroveringszucht de kop ingedrukt, en offervaardigheid betracht, waar de nooden van Indië, die onder onze verantwoordelijkheid ontstonden, de hulp van het moederland eischen.

Dat de Regeering het Christelijk karakter der natie niet mag verloochenen behoeft wel geen naderen uitleg, en het is bepaald te verwonderen, dat die eisch *noit* kon worden ontkend.

Vroeger gold de machtspreuk: „houdt u volstrekt onzijdig op godsdienstig gebied, ontziet den Islam en zijne belijders, geeft het voorbeeld van neutraliteit”, doch het bleek, dat dit bij de belijders van den Islam zelf niet dan minachting kon opwekken, en thans is de toestand reeds zóó, dat de positieve Christenbelijders in Indië door de geloovige Mahome-

danen eerder worden geëerd dan veracht. *Mede* daarom dan ook moet de Chr. Zending niet slechts worden geduld, maar ook met verstand worden bevorderd, niet in stilte, als gold het een verboden zaak, doch *openlijk* omdat het geldt een onafwijsbaren *plicht*. Wij hebben nu eenmaal de voorgdij aanvaard over de volkeren van dezen Archipel en moeten dus onze pupillen trachten op te voeden volgens de Chr. beginselen waarin wij *gelooven* als uit staatkundig oogpunt „voerende tot meerdere welvaart, grootere zelfstandigheid en eindelijk tot zelfbestuur.”

Ook moeten wij hen die Christen werden tegemoet komen in hunne vaak moeilijke en altijd dubbelzinnige positie in de inlandsche maatschappij, waartoe hun rechtspositie moet worden verbeterd, doch ook weer zóó dat aan den éénen kant geen premie wordt gesteld op het Christen worden, doch aan den anderen kant, ook weer door ons Christenen zelf niet *te* remmend wordt ingewerkt op de uitbreiding van het Koninkrijk Gods in deze gewesten.

Alzoo: in Indië een onbaatzuchtige staatkunde, waarbij tevens het zedelijk en materieel belang der oorspronkelijke bewoners op den voorgrond sta.

De oorspronkelijke bevolking bevindt zich wat beschaving en ontwikkeling betreft, nog in hare kindsheid. Stond zij op even hooge trap van beschaving als wij, dan betwijfelen wij, of Nederland er nog het opperbestuur zou hebben.

Wij mogen echter ter wille van de belangen onzes lands de ontwikkeling dier bevolking niet tegenhouden, doch die in haar eigen zedelijk en stoffelijk belang trachten te leiden en te houden op het goede spoor. Wij moeten begrijpen, dat de koloniën er niet zijn voor Nederland, maar Nederland voor zijne koloniën.

En al kunnen wij er ons op verheffen, dat ons bestuur beter is dan dat van eenige andere koloniale mogendheid, we weten toch, dat er nog zooveel te verbeteren valt en dat

er nog zoovele misbruiken op te heffen zijn. Doen *wij* dat niet, dan is er spoedig eene andere mogendheid bereid om zoogenaamd onze taak over te nemen, en daarmede tevens aan onzen handel en nijverheid een gevoeligen slag toe te brengen. Indië toch is een even begeerlijk bezit als b. v. Transvaal.

Een billijk en rechtvaardig bestuur wenschen wij alzoo, en dit brengt van zelf zegen met zich: ook daarom wenscht de Christelijk-Historische partij hoe langer hoe meer en al beslist dien weg op te gaan.

In nauw verband hiermede staat de eisch dat de veerkracht en de arbeidzaamheid der Inlanders worden opgewekt. In die richting is nog veel te doen.

Zij, die beweren, dat de inlanders lui en vadsig zijn, dwalen grootelijks. De Inlander werkt, op zijn manier en in zijn klimaat veel harder dan de Europeaan zich voorstelt, dat hij doet, maar. . . de Inlander mist toch nog den grooten prikkel tot gezetten arbeid, die de *waardeering* van het *bezit* schenkt als genadegift Gods.

Al ons aansporen tot meerderen veerkracht en arbeid, en al ons geldelijk tegemoet komen aan economische rampen baat dan ook slechts weinig of niets; het heeft zelfs veel van het pogen om een bodemloozen put te dempen, zoolang de Inlander niet de groote deugd der „spaarzaamheid” heeft geleerd.

We wijzen hierbij op den hoogst gunstigen invloed, dien de zendingsarbeid hierop uitoefent, en daarom zou het wel wenschelijk zijn, dat het inlandsch onderwijs zooveel mogelijk aan den zendingsarbeid werd verbonden: daardoor alleen kan de hoeksteen gelegd worden van het gebouw der inlandsche welvaart. We merken nog op, dat land- en tuinbouw-, benevens handwerkonderwijs ook van Regeeringswege gesteund dienen te worden, opdat ook op dit gebied onze voorgdij uitoefenende natie zich niet hebbe te verwijten te heb-

ben nagelaten, wat in het belang der Inlanders noodig is.

Ook nog om eene andere reden verdient de Christelijke zending in Indië krachtig gesteund te worden. Wij leven in Indië als op een vulkaan. Als men meent, dat alles rustig is, en dat er geen gevaar dreigt, dan {bruist en kookt het onder onze voeten, en braakt de eene of andere krater vuur en verderf uit.

Die geheimzinnige, heillooze macht is in Indië het Mohamedanisme. Het heidendom is rustig, laat zich leiden; de Muzelman stookt en werkt en werft rusteloos; hij maakt propaganda, niet voor zijn godsdienst in de eerste plaats, maar voor een Mohamedaansch Wereldrijk. En dit geschiedt onder begunstiging van onze regeering, die den Mekka-gangers, den hadsjie's, verschillende voorrechten verleent, hun dikwijls driest optreden door de vingers ziet, en daardoor bij de bevolking de meening voet geeft, dat het Mohamedanisme eigenlijk aan den Staat het aangenaamst is.

Voeg daarbij dat 99 percent der Europeanen omtrent den godsdienst onverschillig is, en ge zult ons moeten toestemmen, dat de toestand voor ons koloniaal bezitten er steeds bedenkelijker gaat uitzien.

Kan en mag de Overheid eener Christelijke natie gedoogen, dat het Mohamedanisme veld wint?

Gladstone sprak van den „grootmoordenaar“, en wij betreuren met heel de Christenheid de moordenarij op groote schaal daarginds in Armenië, wij roepen wraak over de Mogendheden, die, omdat zij elkaar zelfs het geringste voordeel misgunnen, aan den Turk niet een krachtig „halt“ toeroepen.

En {toch zijn we in onze koloniën bezig door de huidige wijze van optreden dergelijke rampen over ons te halen!

Daarom, Overheid en particuliere personen, moeten meer doordrongen worden van het belang dat er in steekt de Christelijke Zending te steunen met woord en daad.

De Minahassa van Menado op Celebes, om niet meerdere Christelijke Zendingsterreinen te noemen, geeft ons een voorbeeld hoe verre een Christen-inlandersmaatschappij staat boven eene Mohamedaansche of heidensche. . .

Wij verbazen ons alleen over de kortzichtigheid van zoovele landgenooten, die niet willen erkennen de meerderheid op elk gebied van het Christendom boven alle andere godsdiensten. Of neen, wij verbazen ons daar niet over: het bedroeft ons alleen. Immers, Christus was te allen tijde en overal, ook hier, voor velen een ergernis en een dwaasheid.

Reden te meer voor ons, om Hem te belijden; reden te over om te zorgen dat in onze Staten-Generaal mannen komen, die de koloniale toestanden bij aanschouwing en onderzoek kennen, en die overtuigd zijn dat het heil onzer koloniën ligt in de verkondiging van het Evangelie in het heerlijk rijk van Insulinde.

„Komt over en helpt ons”, roept ons Indië toe.

Geen beter hulp op zedelijk en materieel gebied dan die het Christendom kan bieden.
